

Santa Cruz

INFANTADO

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

702

124-2

3860

Univeridad

(Gum)

257

2860

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

*In quo forma ipsa Loci expressa
& ratio spectandi.*

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

AMPHITHEATRO

LIBER

In quo formae ipsae sunt expressae
Et ratio habetur

Quin sexages figuris.

OMNIA VETERUM ASTRONOMICORUM

177

AMPHITHEATRO

LIBER

In quo formae ipsae sunt expressae

Et ratio habetur

Quin sexages figuris.

V M uniuersam rem Spectaculo-
 rum veterum illustrare statuissem,
 Muneris inquam utriusque, tum
 Circi, & Scenae; atque ad eam cogi-
 tationem parata mihi iam materia
 omnis & seges esset: valde pro bono
 mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq; for-
 mâ quaedam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
 nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
 istos parum firmiter teneat, & caligans hæsitansque ne-
 sciat, etiam quæ scire se arbitratur. Itaque cum libros
 meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine canæ &
 Senatoria & Equestris aliquo plausu; illos De Venæ-
 tione in manibus haberem & per polirem: hoc quod vi-
 des, De Amphiteatro, prius contexui: in quo imago, fa-
 cies, habitus omnis Arena expressus, quæ stilo meo, quæ
 penicillo. Nam nec formas & imagines operum negle-
 xi. etsi fateor, maiorem me rationem rituum duxisse,
 quàm Architecturæ. Illis enim hæc nostra seruiunt &
 prælucent, ut illos censemus scriptoribus priscis. Tamen
 nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea qui-
 dem ad voluptatem aliquid conferre videretur, siue
 admirationem. Sed quidquid hoc est operæ, feriatum id
 mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix enim duo-
 decim dierum tota ista scriptio & meditatio est: quos le-
 ge ac more sepositos à seriis publicisq; Lectionibus, trans-
 ferre mihi visum ad hanc curam. Nec adfirmatione

4
aliâ res eget. ipsum syntagma ostendet, non eâ curâ ac
cultu fortasse, quo quaedam è meis. Sed quid opus, aut
nervos in remissionibus intendere? aut seriò tractare lu-
dos? Mihi (licet Invidiâ audiente & gemente hoc di-
cam) non ista, non alia ex Antiquitate tractare nimis
arduum: ad quæ explicanda otium fortasse aut volun-
tas deesse mihi poterit, vix facultas. Nec placeant sibi ni-
mis, qui nescio quid tale adnotant & decerpunt per par-
tes. Sed me amor aliûs studij iam incendit, & acri
quodam thyrsopectus mihi percussit alta illa Diva. Sa-
pientiam intellego: cuius meracos puròsque fontes nun-
quam erit ut nimis misceam aut diluam mitioribus
istis succis. Adhibebo tamen: sed ut lusum, non ut cu-
ram; ut accessionem, non ut opus. Quem eundem
animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto.
Salve.

I. LIPSI

5

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRO
L I B R I

CAPVT PRIMVM.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

VM Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nic.Nic. Florentij laus. lao Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & adspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt geminarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: qui que scire ipse, quàm sciri, nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, vt, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego eum statim à prandio (vnà enim fueramus)

A 3 mus)

mus) manu prendens, Imúsne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullo adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum adscendimus, descendimus: tandemque per Forum Ro. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus evertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

Sol Romanus noxius insuetis.

* Amphitheatro Titi.

Roma sæpius eversa, non perit.

* id est, Mars.

Non tamen armorum series, non flamma, nec ensis

Æternum potuit hoc abolere decus.

Tacita quædam maiestas ruinarum.

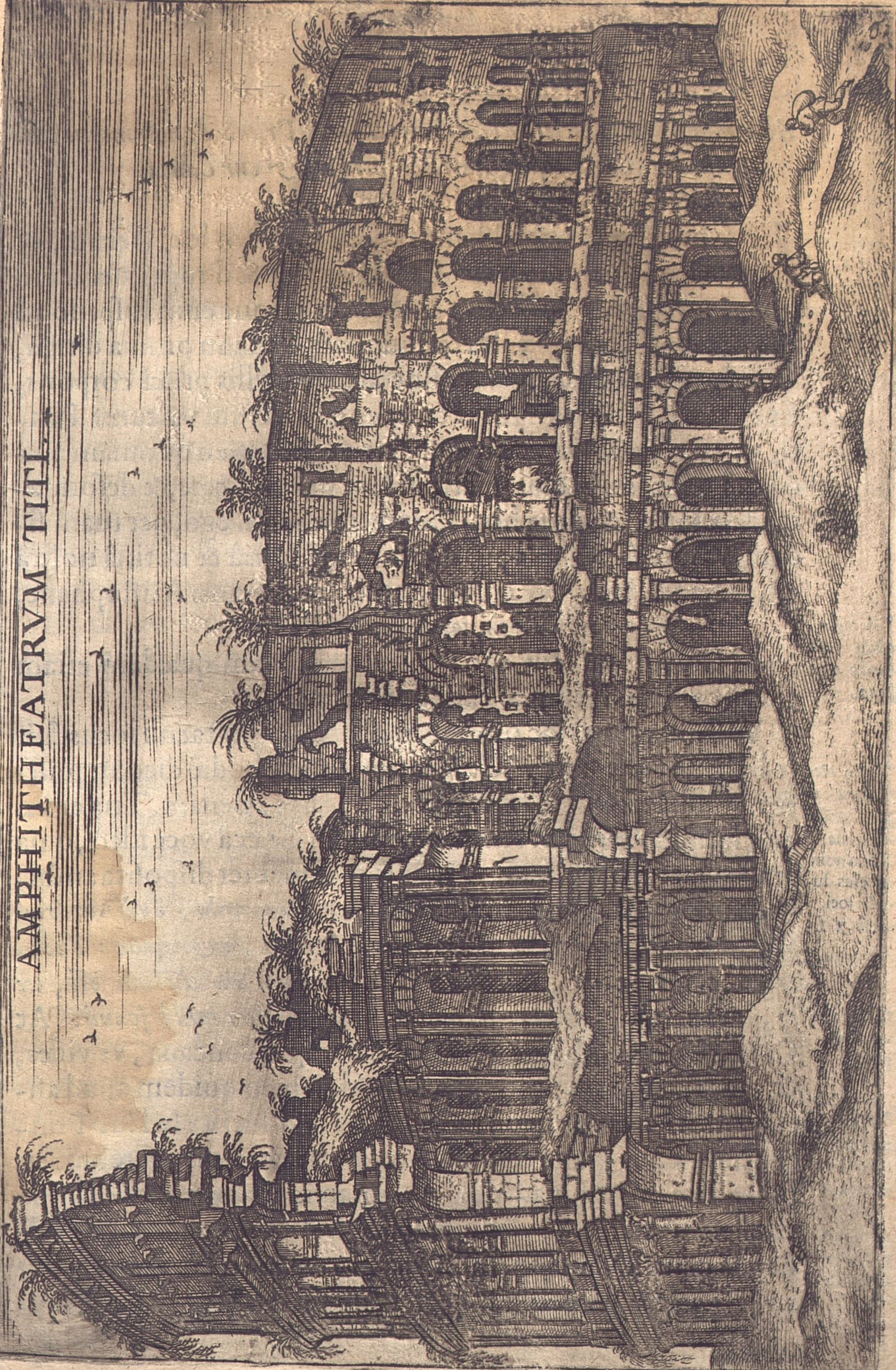
Amphitheatri semel mirata moles.

vt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisca splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur vrbs, quæ vna fuit ab omni ævo, vna erit. Sed iam distinctiùs lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquilix sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullo longiùs, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret, ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itane aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinavit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TITII

CAPVT II.

*Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius
quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisçi corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* A capite
ad usq. calcē
cuncta edif-
seram.

* Εκ τῆς ποδῶν ἐς τὴν κεφαλὴν σοι πάντ' ἐρώ:

quod sciuerō quidem ego, potero quæ. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

* Quia Ne-
ronis cū ca-
pite Colossus
in vicinia.
Trina nomi-
na eius lu-
dici loci.
* Lib. x l-
111.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, vt scis hodiè dicunt: prisçi Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce idè, quia gradus circùm vndique, & sedilia continenter disposita ambi- bant in orbem. Dio * Cassius: Θεατρον κυνηγετικόν, ὃ καὶ Ἀμφιθέα- ρον, ἐκ τῆς πείρας πανταχόθεν ἐδέετο ἀνδρῶν σκηνῆς ἔχειν, ἀποσπρήθη: *Thea- trum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex- eo, quòd sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scanâ. At Cauea à ca- uo dicta prisçis.* Cauea Latinis, ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud an- tiquos (liberâ rep. dico) in * theatris ferè hæsit: sed sub Prin- cipibus, cùm gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse, bono iure migravit ad ista. Ammianus libro XXIIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus spectaculis introiret.* Tertul- lianus contrâ Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solennes voluptates Circi furentis, & Caueæ scuien- tis, &*

Cauea à ca-
uo dicta
prisçis.

* Et vix ali-
ter apud Ci-
ceronem ac
veteres.

At nouis
pro isto
Amphitea-
tro.

ris, & Scenæ lasciuientis? Vbi cum sæuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?*

* Funera autem ad Scenam referri non possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

*Inde ad confessum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.*

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.* Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & utràque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Caueâ.*

Caula, pro caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eundem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixere vulgò, scilicet quia is locus de sabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugnae. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pavimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

Causa insternendæ arenæ.

*Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Seuus & infelix furiali dente peremit.*

Quam per pueros quosdam, non sine lusus specie, renouabant.

Martia non vidit maius Arena nefas.
Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi
B quòd

Arena à la-
pide abrafa

quòd quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæ sitâ gratiâ candoris. Plinius libro x x x v i. Inuenere *et* alium vsum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, vt sit in commendatione *et* candor. Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cùm de Gladiatorum spectaculo scribit:

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

E minio
etiam, aut
chryfocollâ.

Rasam enim arenam ingerunt hîc consensu fidi & prisca libri, nec causam adiectionis aliam facilè inuenio ab istâ. Nisi si Rasa ideò, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa. At Principes interdum, arenæ loco, instruere minium aut chryfocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chryfocollâ spargi, cùm ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit et Circenses quosdam præcipuos, minio et chryfocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterùm Editorum vulgus contenti, vt dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentiâ ac priora: sed faminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam fedati sunt.* Iuuenalis:

Arena pro
certamine
& loco.

— *et municipalis Arena*

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem vt Scenæ Arenæque deuotum adsi-
duè proscidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

An eâ voce
& Circus
veniat?

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quiue in Arenam, depugnandi causâ, ad bestias intromissus fuerit.* Sed nonne & Circus & Stadium, in-
quies, arenis strata? non & illa igitur in communionem ad-
missa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quo-
tientsque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iuris-
consultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantùm,
aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro
istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege

Non videri

* Id est,
vriusque mu-
neris.

v i i i. C. De repudiis: *Nec villo modo vxorem expellet, nisi adulte-
ram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel Arenarum spectaculis se
prohi-*

prohibente gaudentem. In quo usum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: Dies muneris nostri tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur. Arcadius Iurisconsultus: Si ea rei conditio sit, ubi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur. id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullianus: Scenarios, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus * viri animas, * Vulgò scribunt, foemina autem illis etiam corpora sua substernunt. Ita scribendus viri animas, feminis aut illis. indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanisse in hoc genus hominum non vnâ Faustina. Nimirum, vt poëta ait, -- ferrum est quod amant: imò telum. Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium omnium demonum templum est. Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo Et correctus. igitur, & distinguo: asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium. Omnium demonum templum est.

CAPVT IIII.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacrat. Diana inprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Macellatio ad eam stata vnus è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: Martem & Dianam vtriusque ludi (Gladiatorium & Venatorium designat) præsidem nouimus. Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat. Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsa Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsareæ discrimina seua Dianæ.

B 2

Sed

Iupiter Latiaris.

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiosissimâ Æneadarum vrbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud sæculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in vrbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Iupiter cùm Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:

Siue Stygius.

*Quid puluis Caueæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?
Hæ sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

Funditur humanus Latiari, in munere sanguis;
Confessusque ille spectantum soluit ad ARAM
PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA
Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?*

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor ut in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adserit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scenici, Libero: Circenses, Neptuno.*

* Ita distinguo & capio, non ut munus Latiare appelleret: sed ut Ioui Latiari fufum sanguinem in munere velit.

Maestatio horrenda, nec Romanorum cultu digna.

Tertulliani correctio

CAPVT

CAPUT V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilibus) ligneam molem exstruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet, iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxxvi. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvii. *Καί τι καὶ θεάτρον πρὸς πανήγυριν τινα ἐκ ξύλων ὠκοδομημένον ἀνεξάπη, καὶ ἀνθεροποι παμπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐκ Σύρον. ex quo interpret nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, ad ludos de Syris. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro v. Dicet aliquis fortè multa theatra Romæ facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuisse. sed errabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare. Et Cæsar ipse Julius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius ad significare videtur fuisse inuenti noui. Libro xliii. πολλὰς, inquit, καὶ παντοδαπὰς ἀγῶνας ἔθηκε, θεάτρον τι κωμηγετικὸν ἰκρυώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐκ τῆς πᾶσι πανταχόθεν ἔδρας ἀνδρῶν σικνῆς ἔχειν) προσεῖρήθη. Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd vndique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est. Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκρυώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio val-*

Ortus Amphitheatrorum nō liquidus.

* Quas primo lib. i. De Venat.

Curionis versatilis moles.

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Julius Cæsar exstruxit.

Augustus
fautor Ve-
nationi
cruentæ.

Quot feras
dederit suis
muneribus.

* Anno urbis
D. CCXXV.
Tauri lapi-
deum Am-
phitheatrum.

Archeologi
nostri, hic
archæi.

Caligulæ
imperfe-
ctum spe-
ctaculum.

Neronis
item non
diuturnum
* Castrense
Amphithea-
trum, cuius
ruine hodie
Roma.

Correctus
leuiter Pli-
nius.

tio valdè iam increbuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augescente luxu: siue potiùs, quia ipse ille Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est lati vel amani animi, oblectabatur omni genere spectaculorum, PRAECIPVE FERARVM incognitâ specie & infinito numero.* Et ipse Augustus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVI- BVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET. QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria & mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Augusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Σταύρος Στατίλιος θεατρὸν τι ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ Κωννητικὸν λίθινον καὶ ἐξεποίησε τοῖς ἑαυτῆς τέλεσι καὶ καθεύροσε: *Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & struxit suis impensis, & dedicavit.* Ait Dio disertè ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descriptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumq. lapideum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani. Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero postea magnificentum in campo Martio erexit, fuit saltem è ligno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner. cap. XI. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse, Regione * Esquiliis: quod P. Victor commemorat: sed cuius structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem struxit & Castra. Pompei Amphitheatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphitheatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri*. Quod non monerem, nisi præteritum etiam Hermolao.

CAPVT

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. Vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & sepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec ambustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὅρος σὺ μπαν, καὶ τὸ θεατρον τῆς Ταύρου ἐκαίθη: *Palatinus mons vniversus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam restitutum postea: (Victor id suadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, quod insistimus, quod manu oculisque tangimus: & quod iure miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab umbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit, nouæ verbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem finitionem & limitem si inspicis: prope verum est Suetonij nota. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ & contaminatos veteri negligentia, purgauit suppleuitque.* Scribo & interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Senatui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vnquam. Et si de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circâ fuisse. Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscriptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipse, non absoluit; struxit, non extruxit. At Titus

Causa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Vespasianus cœpit.

Labes elota in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo amplissimus.

Quâdo Vespasianus cœperit.

Titus id absoluit.

filius

filius summam manum imposuit, idemque dedicavit. Duo-
rum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui
ambiguè inscripsit, *Flavij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus
Tito magis adiudicavit: siue favore quodam in illum, siue po-
tius ex Romano ritu, quo receptum opera censei à dedican-
te. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus,
qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui
perfecisse. *Biennio post, inquit, ac menses ferè novem, Amphithea-
tri perfecto opere, lautusque veneno interit.* Vbi Lauti vox meis
naribus parum elauta. quam enim habet sententiam? scribam-
que libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque: vel, Lautis-
que.* Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Am-
phitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lau-
tus adpellat: uti Festus *Lautulas, Loca ubi lavandi usum exerce-
bant.* Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem,
& reliquam eius adfectatæ novitatis phrasim. Atque hi duo
soli Principes fecère; alij refecère, cum casu aliquo læsum, aut
igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, ut refert Capitolinus:
*Opera eius, inquit, Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcosta-
sium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item
Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instau-
ratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem sus-
cepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitu-
tione templorum, de thermis Titianis, de edificatione Amphitheatri
agere?* Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, per-
uenire tanta machina potuit ad hoc ævi.

Victoris pa-
rum clara
aut certa le-
ctio.

Durus ipse,
& ferrei sty-
li scriptor.

Multi refe-
cerunt Am-
phitheatru.

Qua ne-
scio an in
Agellio re-
stituenda
sint, li. III.
cap. I. Apud
balneas Ti-
tias. non au-
tè Sitas, ut
libri. Nec ta-
men adfir-
mo.

C A P V T V I I.

*Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas
eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis ex-
plicatus.*

Altitudo
Amphithea-
tri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quo-
que miranda est: etsi multum à vertice eius corruit, mul-
tum à pedibus subsedit. Nam mole & ævo, magna hæc pon-
dera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum:
quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri*

moles

*moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SUMMITATEM
AEGRE VISIO HUMANA CONSCENDIT. Vides hunc
orbem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: Am-
phiteatrum, inquit, quod capit loca. LXXXVII. ∞. Et de gradi-
bus tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse com-
modè vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu
illo superiore & circumiectis porticum Aulis, non minus
item spectarunt quam dena aut vicena potius millia: siue stan-
tes, siue in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc
admiratus Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: Hoc Titi poten-
tia Principalis, diuitiarum profuso flumine, cogitavit ædificium fieri,
unde CAPVT VRBIVM potuisset. Et Martialis ante opera om-
nia orbis ponit, historicâ, non poëticâ fide:*

Capacitas
caueæ gra-
dilis.

Ambitiosa
fatis laus, à
Cassiodoro

Omnis Cæsareo cedat labor Amphitheatro:

A Martiali
item.

Unum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut
de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum
Curia mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum
primum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos:
quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies pe-
nè centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

* Xiphilinus
auctor.

Hic vbi conspicui venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars
fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam
ardeo Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mi-
hi explica veterem germanamque faciem huius loci. Floren-
tius, Non inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam dele-
ctationem, quæ hinc adiuncta) nihil magis facere ad illustran-
dam rem omnem spectaculorum. Quorum cum tam crebra
mentio in omni genere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas
pellere exigui sermonis face? Audi igitur. describam tibi om-
nem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quo
magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pinda-
rum: * *Manu ferendum esse, non sacco toto.*

* τῆ χειρὶ δεῖ
σπείρειν, ἀλ-
λά μὴ ὅλας
τῶν θυλακῶν.

C

CAPVT

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primum de formâ eius: quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenæ: in quo cloaca siue specus. & cui rei. Item de Portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò sedeamus etiam, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius vmbrae? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius, primum, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere:

Ratio fabri
candi Am-
phitheatri.

Theatri ip-
sius quæ
forma.

Duo Thea-
tra iuncta,
Amphithea-
trum exhi-
bent.

* Ita vertit
Theatra. nec
improprie
aut dure.

sed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimensio id approbat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrû nō iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vt etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluceat: *Cùm Theatrum, inquit, quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* * *Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus theatris sit factum.* Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens. Ouidius clarissimè:

— *structo que vtrimque teatro,*

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Oui formâ
hæc loca.

Ouo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem, inquit, eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam PROLIXA ROTUNDITAS vniversa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Calpurnius
illustratus.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: ea que alligari vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt sententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

*Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arenæ.*

Amphitea-
trum valli
cinctæ in or-
bem mōti-
bus compa-
ratum.

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cas-
sius idem voluit, cùm montem quemdam cum Amphitheatro
cōponit: ὡς εἶ, inquit, κωμηγεπικῶν δεῖξω τὸ ὄρος οὐμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλους
εἰπάσαι, εἰκέναι. Habes vniuersi huius caui formam, nunc aream
vide. Ordiar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine
substructionibus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum
& ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non de-
signo) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui
Latiari. Prudentius id te docuit: si versus eius audisti nō iacenti
aure. Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas
Fulvius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult
& sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio, am-
bigam, fuerintne re ipsa cloacæ ad exfugēdum educendūque
humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potius ca-
meræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & recep-
tum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt.
Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & sub
itò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cùm
ferina magna vis cottidie in Amphitheatrū induceretur: quæ
ri dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim om-
nes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vsquam: artarint locum. si ex-
trâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quâ ad manum? Mea
quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quibus re-
conderētur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub
interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent
in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim
hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtrim-
que * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ cer-
tè ad spectantium vsum: quia in Arenam tantùm conducunt
non ad subsellia aut gradus.

Arenæ area
tota libera.

Nisi quod
Ara in eâ
Ioui.

Cloacæ sub-
terraneæ.

* Lib. 1. De
mirabilibus
Vrbis.

Ad quem
vsum eæ
fuerint.

* Nam in
stagnis Ne-
ronis stru-
ctum Am-
phitheatrum.

Feræ quo-
modo sub
ipsam pu-
gnam ad-
seruatæ.

Portulæ in
iino muro.

* Dux enim
aliæ aduersæ
inter se, sed
grandiore: &
vera porta.

CAPUT IX.

*De Specubus subterraneis, amplius. item de Caveis in Amphitheatris.
Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caueis, &
Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.*

Caveæ pri-
mæ è ferro,
quando?

Liuij fracta
verba, ad
eam rem.

Staius ex-
plicatus.

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis saxis vndique structus, & vt ita dicam perfilatus. cùm intus CVBANTIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caveis, Liuius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscurè elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas, & * dam, & metas trans * & CAVEAS FERREAS pe* intrmitterentur.* In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius *Caveas ferreas exstructas, per quas bestia (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intrmitterentur in Arenam.* Nec de aliis Caveis Staius II. Silu. in Leone mansueto:

— stat cardine aperto

Infelix Cavea, & clausis circum vndique portis

Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Portæ in
caueis.

Plautus ex-
plicatus.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potius istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:

Vbi quid credideris, citiùs ex templò à foro

Fugiunt, quàm ex portâ ludis cùm emissu' st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpret: qui (fatendum est) non lucem, sed vmbra sæpe facit nostro Vmbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVIII. *Maximus effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales ferae, diffractis tandem solutæ posticis.* An portulis ibi aliquis legat? sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimùm eius generis quod cochleam appellant. vt solet esse in caueâ, in quâ (verius fortas-*

fortassè, è quâ: non enim certè in ipsa Caueâ pugnabant; nisi si Caueam capit, pro toto Amphitheatro) *tauri pugnare solent.* Leuiter Varro correctus. Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo: *Neque erat bestiarum impetus ille, qui esse Caueis egredientibus solet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, sarripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi rotarumque versata facies leonem redigit in Caueam.* Sed & Portulas easdem ad hunc vsum accommodare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immissi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hic ego, Sed nonne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis accipi possint, in quibus feræ clausæ & transfuctæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè describit, III. De laudib. Stilic.

Emittere feras.

Item immittere.

*Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis
Frondeutes CAUEAE. ratibus pars ibat onustis
Per freta vel fluuios. ex sanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.*

Itaq. potuere in Specubus aut Fornicibus, deponi in his ipsis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed pergamus in ipso loco nostro describendo.

CAPVT X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc solens & vulgata Arenæ facies: cui non nego comptum aliquem nouitiuū sæpe additum, & colorum quosdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum

Ambitiosa Editorum inuenta.

Arbores in
arenam in-
lata.

Vopisci cor-
rectio.

Capitoli-
nus expli-
catus.

* Munera
enim pingi
solere, docui
lib. 11. Sa-
tur.

Apuleius
correctus.

confererent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet ut
viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis.
Audax inuentum. & quod non meliùs tibi expresserim, quàm
ipsis Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita
ut populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbo-
res validæ per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus
adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluæ consitus
speciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clausulâ cen-
seo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, nobis? nec Vo-
piscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuit
ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum:
reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum.
Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius mune-
ribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos
vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ * pieta est in domo ro-
stratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proauis fuit.* Sed & in
Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro

Dicitur, exhibuit Caesar arena tibi.

Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit

Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

Imo æmulabantur id iam in prouinciis: atq. Apuleius in mu-
neris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus
ad instar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit,
sublimi instructus tabulâ, liber scriptus quem à Giselino meo
sum nactus, instructus fabricâ, rectiùs refert) consitus viretis &
VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte
manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in solo solùm hæc varia-
tio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quæ-
dam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subi-
tò feras. Calpurnius hoc voluit, cùm in Carini Venatione ti-
midè miratur.

Ab miseri, quotiens nos descendenti arena

Vidimus in partes? ruptaque voragine terra

Emersisse feras? & iisdem saepe latebris

Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Et si legi ibi malim, *discedenti arena.* vti & in Plinij de Curionis
Amphi-

Amphiteatro, *discedentibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ. quod Navim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum scelestæ illius navis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν τῇ προφασί τῆς ἔργου, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων ἐκ εἴχον αὐτὴν ἀνελεῖν, ναῦν ἰδόντας ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, καὶ τινὰ θηρία ἀφείσαν, καὶ σωισαμένην αὐτὴν πάλιν, ὥστε καὶ ἐρρώσθαι, τριαύτην ἑτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο: *Et quoniam eam cadem palam non audebant, nec venenis clam patrare facile id possent: navim quampiam in Amphitheatro conspicientes ita factam ut sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum is huic similem ædificare.* Nec minus clarè in Severo: τὴν δὲ δεξιμένης ἀπάσης τὴν ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοῖα χῆμα καὶ αἰσινὸν ἀδύσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δέξασι καὶ ἀφείναι ἀδρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθείσης ἀνέδορον ἀρκτοί, λέαιναί, πάνθηρες, λέοντες, σραδοί, ὄναγροι, βίασωνες, ὡς ἐπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ καὶ διαδέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγιῶσαι: *Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar navis: quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de subito occultè solutâ, exsiliabant vrsi, leæ, pantheræ, leones, struthiones, onagri, biffontes: ita ut septingentas feras aut pecudes simul currere liceret cernere, & occidi.* Nec naues solùm eiusmodi induxere in Theatra, sed, quod magis admirêre, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subito aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus supra. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:

Calpurnij emendatio.

Navis ad usum Canaæ.

Neronis parricidium, quo exemplo coeptum.

Mare siue aque in Amphitheatris.

Natantia in iis marina monstra.

Nec

*Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, equoreos ego cum certantibus vrsis
Spectavi vitulos, & equorum nomine dignum
Sed de forme pecus.*

* Hippopotamos intellegit.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rursumque eâ eductâ, Gladiatores in loco prebuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum. Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque. Noster Seneca ingenia istorum hominum miratur magis quàm laudat in epistolâ xci. Qui euripos subito aquarum impetu implent aut siccant: Et ostendit inter nouas inuentiones esse.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

SED nõne extrâ limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam eum propositum mihi saltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meone? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, & vt ille ait, * πρίονι μέζω. Florentius renidens, E genere Parthorû tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, qui que claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paullum prouehitur & propendet instar pedis. Vnde & nomē. Mænianorum. ea quædam species est: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio verus est:

* Vberiore mensurâ.

Quid Podium.

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS
* H S. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

* Idest: Se-
stertium
quingagin-
ta millia
nummum.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA:
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.
PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque
vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri
pars proiectior & prominentior, antè imum spectaculorum
gradum: cui columnæ impositæ cum epistylis ad ornatum,
siue (cùm libêret) ad innixum. Vitruuius describit non obscu-

* Bene Cir-
cumscripsit:
quia in or-
bem circuibat
& in ambi-
tum.

rè, magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. v i i. vbi de Theatris: *Podij, inquit, altitudo, ab libramento pulpiti cum*

Magnitu-
do & orna-
tus Podij.

*coronâ & Lysi, duodecima Orchestra diametri. Supra Podium, colum-
næ cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri. Cuius*

Vitruuius
explicatus.

*mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse
graduum quattuor aut quinque) alta pedes x i i: tum ipsum*

*Podium vnus sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas
etiam reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seue-*

*ro, vbi de Circi ludis: Victoria, inquit, vento iecta de Podio stans
decidit. Et Dio Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro l. cùm*

*refert inter prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὡς ἐν ἡμῶν
ἀγάλμα ἀπὸ τοῦ τῆς θεᾶς σκηνῆς πεσεῖν: vt & Victoria simulacrum à
scenâ Theatri caderet. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è
Senatu. Nam cùm Orchestra plurium graduum esset, dignis-*

Primi Sena-
torum ad
Podium.

*simus habitus ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe
ex quo facillima spectatio. Iuuenalis:*

— generosior & Marcellis

Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &

Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. x l i i i. Factum decretum patrum, vt
quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-
selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-

D

scio

Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
Sellis curu-
libus specta-
bant.

*Docui abū-
de ad 1. li.
Annal. Tac.

Apparito-
res apud
magistratus
suos.

Suggestus
in Podio.

Quis rep-
perit.

Cubiculi
formā, &
nominē.

Suetonius
explicatus,
aliter atque
vulgus.

Traianus
Suggestum
reculavit.

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quosdam reperio. vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissio- ne ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euénit vt laxatis sellæ curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas* absentibus, siue etiam mortuis. At sel- læ ex non est vt commodè positæ in Gradibus ipsis fuerint, commodissimè in hoc plano. Credamq. Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic fedisse, cum licitoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro xvi. Annal. cùm præmia descri- bit accusatorum: *Liberto & accusatori præmiū opera, locus in Thea- tro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immeri- tò. vt quisq. magistratibus suis appareret. Nec magistratus so- lùm ad hoc Podiū designator ego colloco, sed & Principem ip- sum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SUGGESTVM in Orchestrà.* Secuti que Principes id tenuère, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. xii. *Icarus, ait, primo statim conatu iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perrarò presidere: ceterum accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facilè colligis Suggestum illum tectum & inædifica- tum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessariò Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fe- nestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ci- uiliter sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes (de Circo ser- mo est) visenda cùm ceterâ specie, tum quòd æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne spatium vna facies, nec magis proprius spe- ctandi Cæsari SUGGESTVS, quàm propria quæ spectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem.* Sed præter hunc Sug- gestum,

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis Tribunal
in Podio. honoribus, ut lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *Virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætozem nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBUNALIA.* lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Vestales
ibidem. Eæ autem ad Podium. Prudentius.

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, eratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij Versibus.

ET de Podio quidem hætenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspe-
xit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me,
ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Ro-
mano. quostu quidē in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci.
Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos
non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas ali-
quis. heu! Risit hîc largiter Florentius: & ô te hominem albo
hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid ta-
men hîc periculi? Murus iste quem vides, qui que Arenam diui-
dit, scito altiorē fuisse nō paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, Murus Po-
dij olim fa-
tis altus. & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim
altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenó sue pe-
des. Quæ fera hunc transiliat? Et tamen cōtra inopinatos quo-
que casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nā primùm re-

Retia ante
Podiū; quo-
rum raritas
scilicet non
impediebat
aspectum.
Retia illa
per luxum
inaurata.

tia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro *XXXVII*. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuecta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIUM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta refulgent

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.

Ligna ro-
tantia.

Nec retia solūm, sed versatilis quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quæ ligna quidem manifestò in ipsis Caueis Ammianus agnoscit, libro *XIX*. *Ut dentata in Caueis bestia, tetro pædore efferrata, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur:* in Caueis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circà, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:

— nec non ubi finis Arenæ

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

*Et coit in rutilum, tereti quæ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret vngues
Excuteretque feras.*

* *Hortasse*
leg. Et coit
in rotulam
teretē: quò
lubricus
axis.

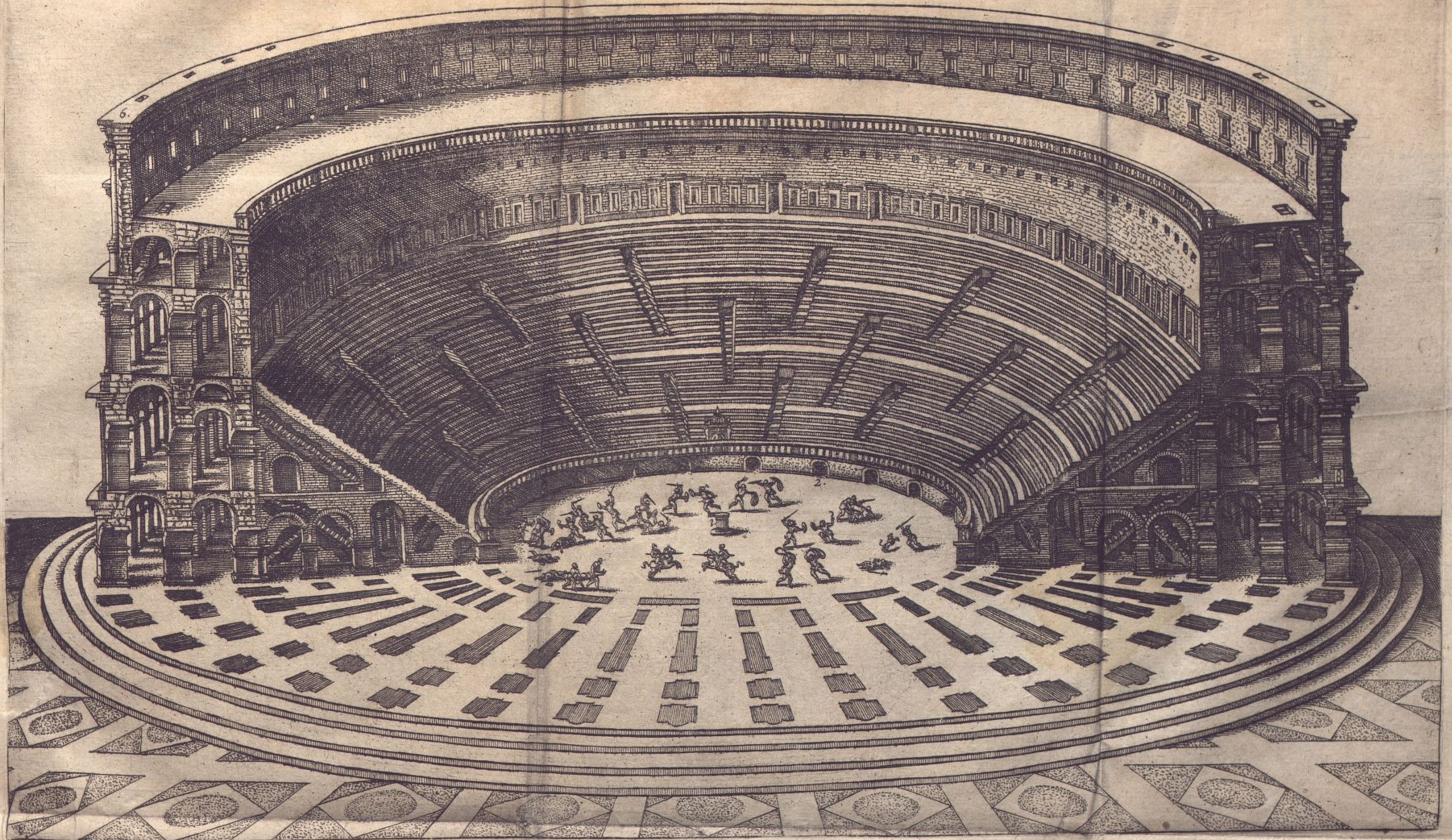
Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam*, siue, *rotulam*. ut velut truncos eos eburatos vtrimque in rotulam coisse, atq. ita insipientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in rutilum*. Nam *Ruplus* in Glossis, *σερφεύς γαλεάρας, καὶ ἀπολήκτιον, cardo & vertebra caueæ*. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, *Anceps hoc præsidium, Florenti*: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuideam Senatui Orchestram. Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro *VIII*. *Uniuerſi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati*

Cōtra gran-
diores bel-
luas quid
præsidij.

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES QVALEM EAM
FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de qua dixi, cap. 1111.
 2. *Portulae*, per quas immissæ in Arenam bestia. Eas clausas ianuis fuisse credimus: non solum ad belluas, ne egressus pateret iam solutis; sed etiam ad aquas coercendas, cum iis Amphitheatrum impletum. et si ianua tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore potuere. Vide super his portis cap. VII, & IX.
 3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperatoris. Dixi cap. XI.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius generis tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Itaque sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an non alia præcinctiones ornatae columellis suis fuerint, uti podium ipsum.
 5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulae quaedam quadratae in ipsis gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gradus scalares, ut per eos quisque ad destinata sublella sua licet. Spatium

medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma est, ut in acie instruendâ Cuneum item vocant.
 6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expressa; sed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali sustinebantur. Cetera opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ capite XIII.

Ex Officina Plantiniana.

AMPHITHEATRIUM INTERIOR FACIES OVALLIS HALL

PLAN

EVISSE EVM OXINIS MEMERIS SVSPICAMVR

UVA. BHSC. SC 03860 (1)

cumdati clathris ferreis. Quâ de causâ C. Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis arenam circumdedit. quos Nero Caesar sustulit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

* Vide & Sueton. in Caf. cap. XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli inuis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Cliuosi Gradus.

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem subtili quadam Mineruâ intelligas, non crassâ: opus, vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

Distinctio Graduum.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quibus sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus, inquit, ubi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituantur.* Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quatuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronensis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est, pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néue

Quid hîc Gradus.

Eorum dimensio.

Cur latiores facti.

E lapide
fuisse, pluri-
mum.

Puluilli iis
impositi.

ipsi læderentur, opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad
ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis
intrarent. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitū illud Aristippi,
*Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat su-
per lapidem. Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, ut pul-
uilli insternerentur Senatui: idque primus Caligula instituit.*
Dio Cassius: τὰ τε προσκεφάλαια τοῖς βελούταις, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν σα-
νίδων καὶ δίζων, πρῶτον τότε ὑπέτεθη, καὶ πῖλος σφισι τὸν Θεσσαλικὸν ἔσπον ἐς
τὰ δεξιὰ φορεῖν, ἵνα μὴ ἠλιώσῃ τάλαιπωρῶνται, ἐπέξάπη: *Puluilli tūc primūm
Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos Thessali-
cos in Theatra iis inferre concessum, ne insolatione torquerentur.* Ait
clarè, Senatui tantūm: postea tamen id etiam Equiti conces-
sum, ex Iuuenali:

— exeat, inquit,

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

Quid Præ-
cinctiones.

* Cap. III
lib. V.

* id est: Cin-
gulum non
alius sit,
quàm latum
est illudip-
sum subcin-
gulare iter,
de quo mox

* Et apparēt
clarissimè
Præcinctio-
nes in Thea-
tris.

Balthei.
* Eaque
Zodiaci Zo-
na, etiā Bal-
theus à Ma-
nilio vocatur

Diazomata

PRÆCINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non
aliud censeam quàm Graduum interualla & diuisiones qual-
dam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, ut in re tunc
clarâ, describit nobis parum clarè. *Præcinctiones,* inquit, *ad alti-
tudines Theatrorū prorata parte faciendæ videntur: neq. altiores quàm
quanta Præcinctiois Itineris sit latitudo. Iterū: Gradationes scalarum
contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctioem. Vi-
dentur autè siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discrimi-
nibus Orchestræ, Equestrium, Popularem, Gradus quosdâ la-
tiores altioresq. struxisse, qui reliquos minores velut præcinge-
rent & complecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obser-
uat in illo Veronensi, Gradum esse circa mediū, qui duos pedes
& vncias sex altus: cū reliqui tantūm, pedem & vncias duas.
Atq. ea profectò Præcinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures sua-
dent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia
velut cingulū quoddâ latū fuit. Calpurnius in Amphitheatro
Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*
Tertullianus De Spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheo-
rum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias.
Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vi-
truuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.**

ADITVS

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditioe.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. 1111. Ad illud Virgilij -- *totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, *Vomitaria*) *in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt.* Atq. hæc foramina perspicua in his ipsis Graduum reliquiis, itemq. in illo Veronensi.

Aditus, quid appellamus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Popularium per proclium.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque discriminari, & in Cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adhæresco. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm Suetonius, qui Cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quiq. vt suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facetè de falso quodam equite, lib. v.

Via inter Gradus, duum generum.

* Has vias, vocat Itinera Præcinctio-num Vitruv. cap. 111.

* Vide iam nunc in Cuneis.

Discrimen aliquod inter Itinera & Scalaria. In Viis, exclusi spectabant.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas penè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens uno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et ma-

Et malè receptus altero genu, iacet

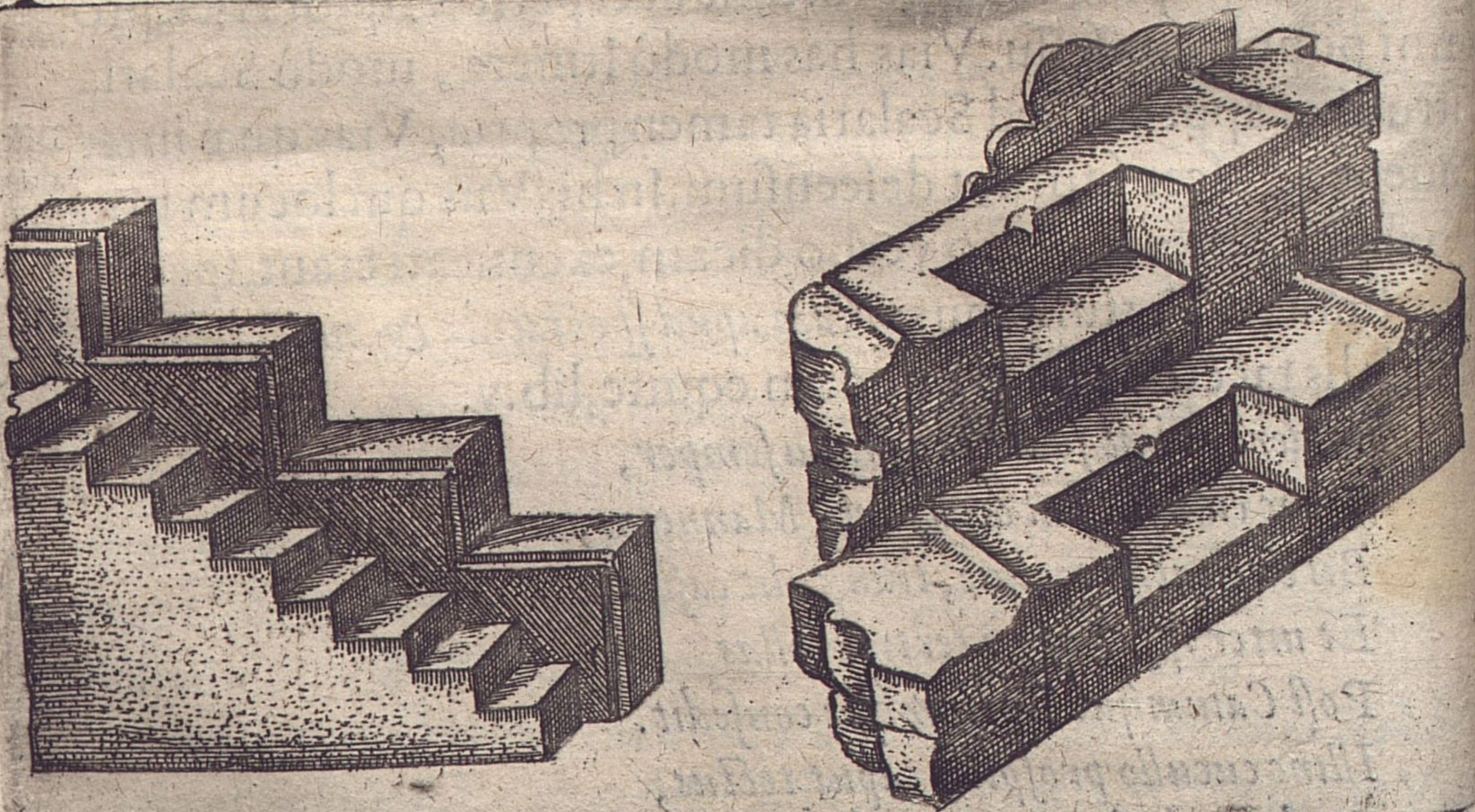
Equiti sedere, Lectioque se STARE.

Martiali
lux data.

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitum & pulsum aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueã, & spectasse inter plebẽ & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viã semi-stantem. Atque huius sententiæ etiam illud Taciti est, lib. xvi. de militibus, qui à Nerone dispositi *Percuneos STABANT*, ne quod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni preteriret. Nam stetisse eos sentio in his vtrisque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorue pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Scalarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & vnciæ: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis sedentariis Gradibus, parte dimidiã. Adde, Canaliculas quasdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quã Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

Dimensio
viarum.

Canaliculæ
in gradibus

& v sum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potiùs humanæ. Nam cùm dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eiùque vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At CUNEI iam (Alexis *νεπίδας* dixit) inter has Vias medijs. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & fecatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Sclarum directio talis, vt ab imo ordiens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potiùs res est, quàm linguæ. Sed hoc mihi nota, Vias istas Sclares non ab imo ad summum rectâ & sine intercissione isse. Contrâ est. dirigebantur saltem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desinebant. & alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamus:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure: *Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vt anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei medijs dirigantur. Et adde quæ scribit cap. viii. Gradationes sclarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et fanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *παχύτερον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus occurrunt crebri. Iuuenalis:

— *Cuneis an habent spectacula totis*

Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vltiora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

— *Cuneati leta Theatri*

Seditio.

Et Ausonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas, Inde excu-*

E

neandi

Cunei spectaculorum

Directio Sclarium alterna.

* Quod quidem clarissime in Veronensi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

Cunei certi
certis adtri-
buti.

Obscura
Tertulliani
dictio expli-
cata.

neandi verbum, id est eiiciendi & velut extra Cuneum exclu-
dendi, vsurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati.
Suetonius in Aug. cap. XLIII. *Militem secrevit à populo. Maritis è
plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subse-
liorū, vel etiam Cuneos) *adsignavit. Prætextatis CVNEVM suū; &
proximum, pædagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in
iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurre-
ctione carnis: *Igitur quantum ad hæreticos, demonstrauimus quo cu-
neo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data ver-
ba, Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cunei etiã
Senatorum
& Equitum

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè do-
cet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum
missilia sparsit. & quia maior pars intrã Popularia deciderat, quin-
quagenas tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pro-
nunciavit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

— hunc plausus hiantem

*Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque
Corripuit.*

Quid Ca-
thedra in
certè dictū.

Ad CATHEDRAM iam peruēni. quam solus Tertullianus
mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse
in amfractu ad confessum situs.* Et intellegitne amfractum in sin-
gulis gradibus? an potius superum locum, vbi cliui subsellio-
rum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuosque
illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur,
vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc
sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pullã sordida veste

Inter femineas spectabat turba Cathedras.

Cathedræ
femineæ.

Nam fæminæ & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex
Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIII. Sel-
las etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro
subselliis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto
eis versu:

Retracta-
tus Martia-
lis versus.

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Retull

Retruli quidem suprâ ad fœmineas sellas : sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum lineâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum? eaſque in gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique ſellas, & pænè tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque latebris protractum. Et ſanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdum quoque clâm geſtatoriâ ſellâ delatus in Theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex parte Proſcanij ſuperiore ſignifer ſimul ac ſpectator aderat.* Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto:

De ſellis dubitatio noſtra.

— *Et duo fortes*

*De grege Mœſorum, qui me ceruice locatâ
Securum inbeant clamoſo inſiſtere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ ſe deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenalisque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fate- mur vtrò. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas?* capi- musque pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, tò pænè? Iterum dico. pa- rum mihi in hoc verſu lucet aut liquet.

Tentatus Martialis, ſed vereor vt manu pa- rum fauſtâ.

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quibus tenuiores ſpecta- bant, ſatis certum. Calpurnius tangit.

Porticus quid.

— *en illita porticus auro*

Certatim radiat.

Hanc ſupremam partem Dio ἀψίδα δῶραξ dixit in Nerone: Καὶ ἐλέφας ἀνήχθη, inquit, ἐς τὴν ἀνωτάτην τῆς θεάρας ἀψίδα: *Elephas ſublatus eſt in ſummum fornicem ſiue arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus, inquit, quod futurum eſt in ſummâ gradatione.* Ideoque non vanè ſuſpicer à Tertulliano, *Cameras, vocatas, De Spectac. Deus etiam extra cameras, Et gradus, Et apulias oculos habet.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum.

Eaſdem vi- deri cum Cameris.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Feminarum.

Populi Romani tres ordines.

Diu confusio in Amphitheatrali Spectaculo.

* Feci enim accuratè in Comment. ad lib. xlv. Taciti. Orchestra vox Græco ortu.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi spectatori.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in consensu noris & discrimen. Populi enim Romani, ut scis, prisca diuisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Rosciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: ἦν μὲν, inquit, θεῶν μάχων. ἔπειθ' ἐπὶ τόπων διακεκευμένων, ἀλλ' ἔτι τῆς θεῶν συμμιγῆς ἀνδράσι καὶ γύναισιν ὄντος, ἔτυχε πλησίον τῆς Σύλλᾶ καθεζομένη γυνὴ πλεὺ ὄψιν ἐμπροπῆς καὶ γένος λαμπρῆ: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris feminisque: accidit, ut propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie & genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hinc tempora exsequar.* * quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orchestrâ dixere: alteram, Equestria: tertiam, Popularia. De Orchestra ubique obuium. quæ vox nata in scænâ & pulpito, transit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut Vitruuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: *Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quàm qui in ultimâ.* Horatius.

Ut propius spectes lachrymosa poemata Puppi.

Magnitudo eius, ut conicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis. Equestria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equestria omnium equitum Romano-*

rum sunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. Decimas maturius dabat, ut Equestria ab infimo quoque occuparentur. Et alludit argutatrix illa apud Petronium: Ego etiamsi ancilla sum, nunquam tamen nisi in Equestribus sedeo. Ea Equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. itaque passim legas sedere in Quattuordecim: & pro ipsâ Equestri dignitate in Senecâ: At meherculè multis Quattuordecim Gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit. Lege dico veteri nam, ut idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini:

*Venimus ad sedes vbi pullâ sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras.
Nam quaecumque patent sub aperto libera caelo,
Aut eques, aut niuei loca compleuere Tribuni.*

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fæminas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit, nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) sed Militares imprimis: fortasse & alios, qui vario agnomine sub Principibus sunt nati. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib. III. vbi quemdam militiâ functum in Equestribus sibi adstantem loqui facit:

*Dux mihi Caesar erat, sub quo meruisse Tribunus
Glorior, officio praesuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos usus honore viros.*

Et eodem illo Tribunicio iure spectasse se in Equite Martialis ait:

*— vidit me Roma Tribunum,
Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.*

Nam quod de e're magno huius poëte suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis. tenue semper & exsuccum hoc genus. Ipse id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,

E 3

Sed

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciaë illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano veteri interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus in primis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex quibus primi Tribunicis potestatibus vacarent.* Popularia sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in Orchestrà sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quòd in Popularia deducti, cum animaduer- tissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transierant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprâ. *Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto urbis vult, ad tuendam Popularem quietem.* Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Popularem scribit.* Et scio utrumque intellegere hunc plebis confessum. Plebis nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuvenalem:

*Æquales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.*

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem ad tributi reliqui omnes Gradus. id est Cauea media, & Summa: Nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, variij adfessus. Quosdam imò plerosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secrevit populo. maritis è plebe proprios ordines adsignavit. pretextatis Cuneum suum. & proximum pedagogis. sanxitque ne quis pullatorum mediâ caueâ sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos * promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare concessit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrent Calpurnij versus:

*O utinam nobis non rustica vestis adesset!
Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes
PULIA'QUE paupertas & adunco fibula morsu
Obstiterunt.*

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in cauea sum-

Vide Episto-
lic. nostras,
lib. I I I. ep.
xviii.

Populi vox
pro solâ ple-
be interdû.

Popularia
ipsa iterum
diuisa.

* Suprà ex
Pluarcho.

Pullati ad
superos. res
legari.

summâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De
Tranquillitate, *Verba ad summam Caveam spectantia*, sunt vilia &
ad gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo: etiam
Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ:

Item Fæmi
næ.

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbra,

Et cum lascivum sternet arena forum,

Colla caue inflectas ad summum obliqua theatrum.

Propertij
alia distin-
ctio & intel-
lectus.

Ita legendi & iungendi ij versus, & mens est, Cùm Gladiato-
res in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite spectas, ad lo-
ca summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

*Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Æs pro Locis. Plau-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.*

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat &
miscbat sæpe Quiritiû turbida plebs. Auidi enim multi
ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte occu-
pabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo: *Ser-
pentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subitò an-
te lucem, vt solet populus ad ludos celebres convenire, effudisse.*
Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant.
Martialis:

Tunc cum licebat occupare, Manneius.

Occupare
proprie,
quid.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed occu-
patis indifferenter omnium subselliis, populus geminavit conuicia in Iu-
lianum.* Tangit & Tertullianus eam confusionem: *Libertinos in
Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Liberalia equi-
dem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim, quem tur-
pe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Addatur
Suetonius Calig. cap. x x v i. *Inquietatus fremitu gratuita in
Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abegit.* Ait
autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliàs pen-
dendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè
Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum in
seruis:

Loca pretio
aliquo di-
stributa.

Plauti ante
logio lux.

Serui

*Serui ne obfideant, liberis ut sit locus.
Vel as pro capite dent: si id facere non queunt;
Domum abeant.*

Græci hæc *Οπτιερα* appellasse videntur: quæ explicant in Cal-
limacho Scholiastæ, τὰ ὑπὲρ τῶν ἰδῶν δῶρα: munera quæ spectandi caus-
sâ dantur Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis
è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pende-
bant. Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In

Et Martiali Hermetis gladiatoris laudibus:

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nuntque.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores.
Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis:
*A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis ar-
bitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus
idem ille Prologus agnoscit in scænâ:

Neu dissignator præter os obambulet.

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu licitor verbum aut virgæ mutiant.

Dissignato-
res cum li-
ctoribus.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in
hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt Dissignatores in
in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij
causâ & ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissigna-
tore, Horatij illud nosti,

— dum ficus prima calor que

Dissignatorem decorat licitoribus atris.

In Satur-
nalsibus dixi,
lib. 1.

Non quia proprij Dissignatorum vlli apparitores (viles enim
ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à Domi-
no funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille &
Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfe-
cti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

Creniteo-
rum digni-
tas,

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus be-
ne monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Dissignatores*, inquit,
quos Græci *Επαλευτὰς* appellant, *artem ludicram non facere Celsus pro-
bat: quia ministerium non artē exerceant. Et sanè locus iste hodie à Prin-
cipe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus sua
loca

Pellebant
loco non
dignos.

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe in-
 minit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti
 Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ con-
 tra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, *Excit-*
are aut Suscitare. Excitares

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIIII. *Cùm spectaculo ludorum grega-*
rium militē in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem ius-
fisset. De quâ eâdem re Appianus: καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν σεσηπώτην ἀνέστησε:

& Caesar militem iussit surgere. Pulchrius in eodem planè verbo
 Græcè lusit Diogenes Cynicus (in Diogene Laertio:) τὸν κιθαρῶ-
 δὸν αἰὲ καταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν ἠσπίασατο, Χαῖρε ἀλεκτωρ. τῶ δ' εἶπον-
 τος, Διὰ τί; Ὅτι, ἔφη, ἀδῶν πάντας ἐγείρεις: *Citharædum quendam, quo can-*
tante omnes discedebant eumque relinquebant, salutavit, Salve galle.

Illo querente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS.

Ipsò illo verbo argutissimè lusit. Sed addo etiam. labente ævo,
 præter *Dissignatores*, videri fuisse digniore quodam nomine
Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras
 populi voluptates. Ij dicti, *Tribuni voluptatum.* Tribuni vo-
luptatum. *Quorum for-*
mula & munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. X.

CAPUT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse.
Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum.
Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciun-
 tur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non
 nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protrahã in claram lucem.
 In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo Am-
 phitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam
 humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is
 humor, è croco plerumque. Seneca epist. XCI. *Vtrum tandem*
sapientiorem putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM
ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTV-
LIS exprimat? Idem libro II. *Quæst Natural. Numquid dubi-*
tas quis

F

Fistulæ Am-
phitheatra-
les.

Spargebant
crocum ex
inâ Arenâ.

tas quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE
crescens, in SUMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEA-
TRI peruenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. X. Tunc de
summo montis cacumine per quandam latentem fistulam in excelsum

Apuleij cor-
rectio.

prorumpit vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Gisellini)
diluta, sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit im-
bre. Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta
quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et si-
gnatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui
Sparsiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se
& à vero abit, dum tentat sufficere odoratos imbres: & perperam
admissilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparsiones
vocabant aptè. Glossæ prisca: Sparsio, Κρόκος ὁ πάντομενος. Et Mar-
tialis Spargendi verbo in eo vsus:

Sparsiones
propriè.

Hoc rogo non meliùs, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permaduisse croco?

Et cum im-
bre aut nim-
bo compa-
rantur.

Et nimbium item aliquoties appellat: vt libro I.

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

Libro. I X.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è sta-
tuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè
indicat:

Et statuis
etiam fustæ.

Vt que solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra

Emisere simul rutulum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ
& summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad orna-
tum, partim ad hunc vsum. Eas autem scire licet concauas fuis-
se: & per immixtas* fistulas ferreas siue æneas, minutis forami-
nibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem,
non sine præsentis quidem auxilio & manu administratorum, qui
in parte infernâ stabant. Ego interrumpens. Hęc mihi mira, in-
quam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi
arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concusso
capite & ridens, Crocú sine mera aut arida? inquit. Mi iuuenis
erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè
suble-

* Quas fistu-
las grandes
fuisse suspi-
camur, & a-
lias minores,
quæ ab illis
diffusa per
membra.

Quoque
modo idfic-
ti potuerit.

Crocus non
ipsa, sed vi-
num, cã tin-
cum ad
sparsiones.

sublegisses eius sermonis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbæ fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum, inquit, vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ovidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxisse eum per Gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit.* Vbi de Balsamo item notabis, etsi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scænicis. ideoque solennes crocos Propertius agnominavit:

Pulpita solennes non oluere crocos.

Adeò vt etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarent, & eadem illâ arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis ἀργυρῆς καὶ χρυσεῆς στολῆνας, ὡς περὶ ἕδωρ τὸ μὲν ἐν ἐκχέον-
tas: argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. XXXI. *Cœnationes eius laqueatæ tabulis versatilibus eburneis, vt flores: & fistulis, vt vnguenta de super spargerentur.* Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vsus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac foli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum vmbra culis texit.* Ammianus de eadem re libro XLIII. *Ex turbâ verò minimæ sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris vmbra culorū Theatraliū latent. quæ Campanam imitatus lasciniâ Catulus in-*

lus in *Aedilitate sua suspendit omnium primus*. Plinius libro XIX. de velis: *Postea in Theatris tantum umbram fecere. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret*. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi Foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. ut in Nemausensi illo clarè: & in summo hoc Romano quaedam grandiora, per quæ conuicinus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immissæ & demissæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causâ. Ad antennas autem subrectas, funes transfuersim ligati & extensi, super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat*. Martialis:

Quamuis non modico caleant spectacula sole,

Vela reducuntur cum venit Hermogenes

Vitruuius præfatione lib. X. *In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scænisque ludorum, quædam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELO- RVMQVE INDUCTIONES*. Lampridius in Commodò: *Cum illi sepe pugnant ut deo populus fauisset, irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi precepit*. In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu, acutè sed non verè. *ἐπιτοί λέγουσι, inquit, τὴν εἰς τὸν ἰπὸ ὄρομον φέρονται ἐξ ἀγορᾶς πᾶροδον, ἰσίοις καταπεταυνύουσαι τὴν θύραν παρέχοντες, ἐντεῦθεν ἀρχομένους ῥωμαῖσι δὲ τὸ ἰσίου Βήλον ὀνομάζουσι*. *Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio à Velabris factò*. Romani autem *Velum* appellant, quod nos *Histium*. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id lutea, rufa que vela,

Et fer-

At Aedili-
tati eius id
tribuit Am-
phitheatrum.

Ducere ve-
la & redu-
cere.

Velabri va-
num ety-
mon.

Variiegata
eavela colo-
ribus.

*Et ferrugina. cū magnis intentā Theatris
Per * malos vulgata trabesque trementia pendent.
Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
Scenai speciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.*

* Nota firmari, quod supra monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: *Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua vsque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Miratur & stupet in Cæsariano factō Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam Serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, ὡς περὶ αὐτῶν σπείκται, ὡς γέ τινες φάσιν, ὑπερεπέτασε: Nēue quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos Serica, ut quidam tradunt, extendit. Nec scio sanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τὰ γὰρ μὲν παραπέτασμα τὰ διὰ τῆς ἀέρος διατιθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύκει, ἀλεργὰ ἦν, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνέστη, αἰσέρες δὲ χρυσοῦ πέσειξ ἐπέλαμπον: Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum solem, purpurea erant. inque iis mediis Nero acupictus, currum agitans (videlicet instar Phœbi) circum verò vndique aureæ stella.*

* Intelligit candicantia, & è tenuissimo lino. Nā Q. Catulicam è lino, sed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci. Purpurea vela à Nerone.

CAPVT XVIIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustæi. Umbelle vsum & causæ fuisse, velis non expansis. Martialis & Propertius explicati. Umbellati clausi.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo velaria.
versu,

— pugnæ Cilicis laudabat & ictus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt ubi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenalido, & ita capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoriiis, pueri è pegmate subito in altum occultâ quadam

Iuuenalis explicatus.

Raptus ar-
tificiosi &
sublationes
in pegmatis

machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera raptus, populo spectante & adstupente:

*Raptus ab it M E D I A quòd ad æthera Taurus A R E N A,
Non fuit hoc artus, sed pietatis opus.*

Velarij, pro
hominibus.

Lego etiam in veteri inscriptione, P R A E P O S I T V S. V E L A R I O R V M. D O M V S. A V G V S T A E. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: V E L A R I I. D E. D O M V. A V G V S T I. & alibi: V E-

Vela ventus
sæpe nega-
bat.

L A R I I. D O M V S. A V G V S T A N A E. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela, quæ moneo non semper extensa: quia sæpe id impediēbat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta: *Aut Pompeiano vela negata, Noto.*

Tunc Um-
bella succe-
debat, aut
Pilleus.

Quid tum igitur? inquires. spectabantne indefensi à Sole? Non prorsus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Umbellæ. Pillei quidem Thessalici, ut supra ex Dione rettuli. quem eundem cum Petaso aliquis fecerit. & notavit eruditus noster Iu-
nius in libro I I. Animaduersorum, cap. V I. Vsi & *Gausapis*, an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus Apophoretorum:

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ
sine dati.

Significat difertè, vsurum se tegmine Causiæ contra solem, si ventus inuidisset vela. Ad eundem vsum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Umbellæ.

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Eorum for-
ma.

Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmē quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspensio vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eadem:

En cub

En cui tu* viridem vmbellam, cui succina mittas.

Et Vmbellati clavi apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anisi, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella. quod *συνάδιον* Græcis.

*Colorabant enim, ut patet, pro favore cuiusque in hanc illamve Circi factionem: Præstantiam, Venetiam, &c.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniecit à blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *ἐπίμνηρον* admittire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam iis tribuis aut pilleum: sed tantùm per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, non Romanis solùm olim, sed quod magis mirère, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pillei vsquam mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id causiam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodosque commemorat, tegmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni

Pleraq. olim gentes capite nudo

Græci.

Germani,

Galli.

Parthi tamè pilleati & quod alibi legisse scio, Daci.

Sed

*Frustrà blanditiæ venitis ad me:
Ad Parthos procul ite pilleatos.*

Argumenta
quibus pil-
leum sper-
nimus à Ro-
manis.

Sed de Romanis ipsis, securiùs pronuntiem: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primum nummi omnes veteres statuaeque (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores ite prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libetiùs aut crebriùs vsurpasse, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idq. ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aprior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminert, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed volsellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκατέλυπτος ἔχειν, capita *intecta* habere, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite scimus fuisse velato; idque prisco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iam antè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admissus, signum scilicet libertatis. Martialis:

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pillea sumpta Iouem.

Peregrina-
tionis.

Qui distin-
ctus tamen à
Pilleo. quòd
ille ad um-
bram facien-
dam margi-
natus, vt no-
stri galeri

(forma enim
in Mercurij
statuis) hic
non item, sed
quales dor-
mitorij aut
nautici pillei.

Militiæ.

Excipiuntur
& homines

Excipiuntur
& homines

Excipiuntur
& homines

Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpserit, contra pluias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, & *comites expectare ad portam*. Nec alius mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur*. Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad præsentem*, inquit, *etatem consuetudo permansit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur*. Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorū rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Pri-

mum

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, nôtius & te-
 statius est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quo-
 que licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo
 præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tri-
 buit inter signa:

*Arguat & macies animum. nec turpe putaris
 Pilleolum nitidis imposuisse comis.*

Artemidorus etiam, qui De Somniis scripsit non somniculosè.
 Nam libro primo argutè obseruat, ἔρια ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσος μακρὰς
 καὶ φθίσιον ἀποκαρπύειν: lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem
 significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis πιλί-
 διον receptum in morbo. Plato III. De Repub. εἰάν τις αὐτὸς μα-
 κρὰν δὶαίτην ὀρος ἀττη, πιλίδια τε περὶ τὴν κεφαλὴν περιτιθεῖς. Sed & Senibus
 pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum adsi-
 gnificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: * *Minores natu, in-*
quit, capite aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus. Et Ni-
 cephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano impe-
 rio Byzantium etiam translatum, libro X. in extremo: *De capitis*
tegmine, ait, moris apud superiores Principes erat, vt ætate prouectio-
res aulici pilleis turbimatis vterentur, serico tectis: iuniores autem om-
nes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos
adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis vteren-
tur, non minùs in palatio quàm in agris: iis quæ variis & peregrinis. Sed
 tamen permissum hoc potius senibus credo, quàm crebrò
 vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà Var-
 ronis verba, non nihil etiam inuenire possim, quod probabili-
 ter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed malè
 certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Hora-
 tius supicionem clarè facit.

*Vt vinosâ glomos furtina Pyrrhia lanæ,
 Vt cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.*

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur;
 Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpret: *Néue sic suffarcina-*
tus eas, vt vnus de tribu, qui ad cœnam vadens, ipse sibi soleas fert cum
pilleolo. Et paulo pòst: *Hæc erat consuetudo veteranorum, pilleum por-*
tare cū calceis. Quibus verbis quid sani subfit haud sanè video.
 Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm quia in tam crebrâ conui-
 uiorum.

Liberti no-
 ui.
 Ægri.

Etiā apud
 Græcos.

Senes.

* Aliud ergo
 in maioribus
 fuisse vide-
 tur.

Conuiuæ.

Sed ambi-
 gua ea res.

G

uorum.

uorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vsum in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eosdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pilleolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an stabilitor & stator erit pilleo conuiuiali. Nam loquitur apud eum libro vi. Larensius dilaudans suos Romanos: ἐσθῆτες δὲ ἔχομεν καὶ ὑποδύσεις ὑπελείς, πίλλες τε ταῖς κεφαλαῖς περικείμεθα ὑπεβατίων δερμάτων διασείς, id est: *Vestes etiam habemus & calcatus frugi ac simplices, & pilleos capitibus circumponimus ex ouium pelibus densos ac villosos.* Nec est sanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, ἔπι ἀπερχομένους*: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem aut aliò abeuntes.*

*Sicut & Sa-
enualiorum
pilleus, ma-
nasse viatri
possit à conui-
uali ritu non
aliter quàm
synthesis.*

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & sessionis. Ab eo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio, quem prius necessum est soluas. Romanos ad firmas capite inducto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sellâ,* CAPVT APERTURE *solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Praetorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam,* CAPVT APERTIAM. Risit secundùm ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsum *infre-*

*Caput ap-
ruisse, in ho-
nore haben-
do, Roma-
nos.*

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis : veram soluendi viam insistam , sine diuerticulo vlllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in Caussis. clarè quidem vt verba Græca sunt : nam interpres rem totâ inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: οἱ Ῥωμαῖοι τῆς ἀνδρωπῶν τοῖς ἀξίοις τιμῆς ἀπαντῶντες, καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτουσι. Quæ vertenda erant : *Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor habendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.* En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiciebant, contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurso. Plutarchus idem eum habitum expressit in Gracchis, de Nasicâ: τὸ κεκασσένον τῆς ἱματίου δέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς: *Laciniam toga reiciens in caput.* Et passim nummi & marmora præferunt, quoties repræsentant sacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatiorum aut imbecillium propria, quæq. sæpe cum suspicione luxus. Ea erat, vt capite incederēt palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed enerui Musarum patre: Mæcenatem dico. *Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtrimque auribus, non aliter quàm in mimo Diuite fugitiui solent.* Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrii, taxans: *Domino stante ipsus, inquit, accumbebat ἔχων δὶκότων κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: habens vestem in capite, vsque ad aures.* Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis accubitus mollissimi omnium Malchionum: *Pallio, inquit, coccino adrasum incluserat caput.* Et Plauti versum ausim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Tum isti Græci palliati, capite aperto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de * alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedet.* Hoc Quintilianij: *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

Quomodo id factum.

Plutarchus paulò consideratius, quàm ab interprete, versus.

Laciniâ togæ caput tectum.

Interdum palliolo, sed ab ægris aut delicatis.

* Vide si libet Epistol. Quest. lib. III. Epist. XXI I I super hoc loco.

Petronio lux.

Et Plautus.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intrà porticus.

ET fatin' vt exsolui hunc nodum? certè me. iamq̃. abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cùm venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nõne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenfis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorũ aut grauius in Arenâ læforum, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent ad clamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodò: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem censeo Victorem significare, in Domitiano, cùm scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas subtitit, Vidésne hos Gradus? inquires. Paulum etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori; & vno verbo, omnia exteriora huius operis, admiranda nostro sæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem,

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Spoliarium
probabiliter
ad portam
Libitinen-
sem.

Gladiatores
tracti.

Quid sit Fu-
nus gladia-
torium.
Gradus in-
teriores, per
quos ad spe-
ctacula ad-
scensus.

Incredèda
imperitis
potentia
Romana.

Pegmata hîc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxti:

Hîc vbi siderens propius videt astra colossus

Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, vt diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, & explear numquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ tuâ sit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine est, ἀπὸ τῆς πηγμῆς, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscæ πηγμῆς interpretantur * *Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusionem ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. III. scribit in apparatu muneris: *Confixilis machina sublice: turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus, * florida pictura: decora futura venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteisq. librariis Cicero dixisse videtur lib. III. ad Att. Epistola VIII. *Nil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsidêret. ideoque compacta raris quibusdam tabulis & sublicis. Prudentius:

Tabulis supernè strata texunt pulpita

Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus causâ, tecta sæpè argento vel auro, sed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Etsi Caius Princeps, vt Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor*. In his Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum loqui sentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruénit? quæ in Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus est exprimere, Epistolâ, XC I. *His licet annumeres, in-*

G 3

quit,

Pegma, vnde de dictum.

* Dubites an non Lucillij iocus apud Cicer. II. De Orat. huc spectauerit, Quid Decius Nucule An confixi vis facere? inquit.

vbi Obscœnitas subesse videtur.

* Picta enim Pegmata, infra ex Claudio.

Argento tecta.

Augustini ad pegmata non dubia allusio.

Graphica
eorum de-
formatio in
Senecâ.

Crescebant
subitò.

Defidebant

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.

Appuleius
correctus.

* Nisi manis,
recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
lucem da-
mus.

Homines
in subiectas
feras præci-
pitati.

* Forma sci-
licet montis
lignei, ut in
Apuleio.

Flammarū
lufus in pe-
gmate.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiscantibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte co- hærentibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se residentibus. Crescebant, ait, in sublime. Ideò Martialis,

Et crescant mediâ pegmata celsa viâ.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Siue quis legere mauult, desedit. Quin interdum chasmate & ruinâ subitâ dehiscabant: siue tota pegmata, siue homines qui impositi. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib x. *Iam- que totâ suaue fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.* siue, vt liber scriptus, * *decepit*: bene & propriè. De hominibus, Petronius: *Non taces, inquit, gladiator obscene, quem de*

R V I N A Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, quine tum quidem cum fortiter faceres, cum pura muliere pugnasti? Significat enim apertè, fugitium illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere aliquâ (non dissimili schemate, quo afinus Appuleius) commissum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo me non R V I N A terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Aufuge iudicium, Arenæ imposui, hospitium occidi, vt inter audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem.* Et solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam, vt ij qui impositi, præcipientes ruerent in caueas ferarum: ibique discerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audiebat: *τῆτον, inquit, ἐν τῆ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος σιωπῆς ὤτος, εἰδόμεν διασπαδέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πηγματος γὰρ τινος ὑψηλῆς τεθεῖς ὡς αὐτὸ ἐπὶ τῆς αἴτης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος, κατὼχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλαῆρας θηρίων ἐυδιαλύτης ἐπίτηδες παρεσκόδαο μένας ὑπὸ τῶ πηγματι.* *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in Ætna, positus, eo quæ compagibus solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas ferarum quæ facillè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ dispositas.* Sed & flammarum quidam lufus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

In quæ chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus: * πιδεῖαὶ que citato
Ludant igne trabes: & non permiffa morari
Fida per innocuas errent incendia * turres.*

Vopiscus in Carino: *Pegma prætereà, cuius flammis scena conflagavit: quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaïci excidij: sed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quæ portari solita per triumphum.*
Verba eius: *θαῦμα δὲ ἐν τοῖς μάλισα παρείχεν, ἢ τῶν φερομένων πηγμάτων καὶ ταυδὴ. καὶ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τῶν βεβαίω τῆς φορᾶς ἅπαν ἀπισήσαντα. περιώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τεξώροφα πολλὰ θεωροῖτο: Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici. Statimque addit: τέτακτο δὲ ἐφ' ἐιάσω τῶν πηγμάτων, ὅτῃς ἀλισκομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν προπῶν ἐλίφθη: Collocatus autem in quoque pegmate erat captæ civitatis dux, eo modo quo captus. Magis propriè ad hæc nostra pertinēt Suetonij* loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIII. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit: ὡσπερ δρῶσι οἱ μηχανόεχθοι, διὰ μίας ὀργάνης σχαστηρίας πολλὰς καὶ ποιμίλας ἐνεργείας ἀποτελεῖντες. Certè* Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fabricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter administrant. Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro instrumentis Astrologorum: & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, vale dicto, defleximus.**

* Adde Apuleij locum supra: Floridæ picturæ. Pingi enim hæc pegmata solent.

* Etiam Apuleius supra nominat.

Captiui duces in pegmatis.

Quæ tamen diuersa paullo ab istis.

* De quibus non repero mihi scripta I I. Saturnus. cap. XLV.

* Qui auerum illum libellum vertit verbatim penè. Parapegmata.

FINIS.

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT. I.

Dialogi occasio. Florenty Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatridescriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quæstus. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum. idè quia sterni arenâ solius. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione. de diis quibus Amphitheatrum sacratum. Diana in primis. Ioni Latiani, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam facta unius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cœpère. videri serò irrepisse: idque statim post Venationem Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum & saepe instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & praconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Ouatis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenâ: in quo cloaca sine specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Linij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caueis, & Plauti lux. Emisio ferarum, & immisio.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Apertum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere pratandi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quedam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Virruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Faminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti. Umbella usum & causa fuisse velis non expansis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clani.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo quæstum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operièdo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput regendum: eaque in re. Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouer.

CAP. XXI. Spoliarij ubi locus fuerit, Gladiatorium cadauera unco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nonè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui usui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimissi.

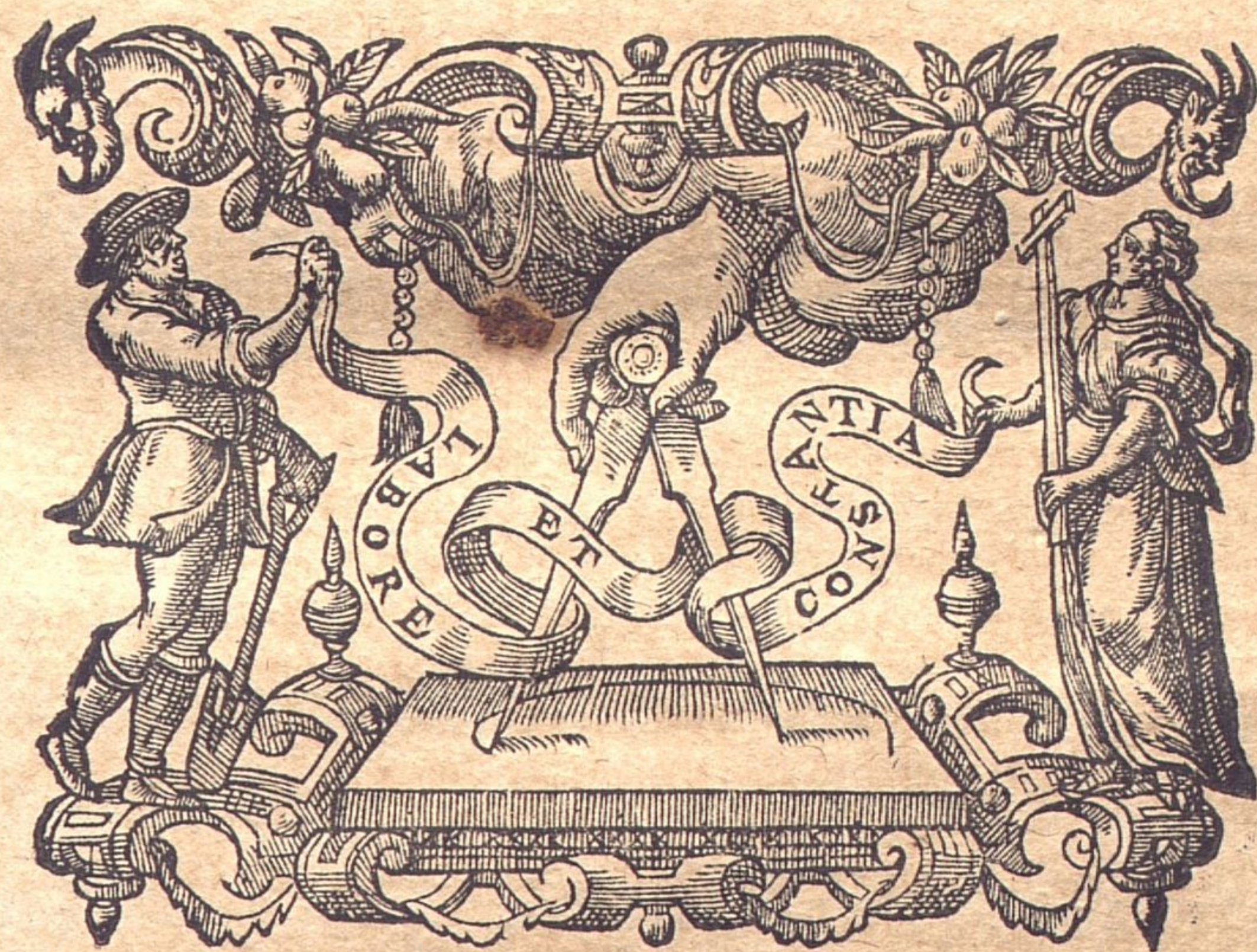
FINIS.

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS

QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Forma eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

1781

D E

THEATRE

Q V A

EXTRA ROMAN

LIBRARY

In quo...

A N T W E R D E

EX OFFICINA...

Apud...

M. D. XVII

Qua...

ABRAHAMO
ORTELIO

SVO S. D.

Næ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
promptè non offers mihi solum, sed ultrò
adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
tu mihi promis largiter ex ubere tuâ penu,
& ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iu-
re, ut antea virtutem modestiâque tuam, sic prolixum
hunc amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum
fuisse, ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ
et si ad Architecturam externam in primis spectât (quam
anxiè hîc non quæsiui:) tamen insuere iis, quæ in formâ
facièque ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut
firmarint. Imagines enim aliquot talium monumento-
rum cum iudicio & fide representat: quorum adspectus
viam nobis in parte sternit, ad intellectum veterum mo-
rum. Et quamquam ipsi coràm ea olim vidimus, & per
biennium ferè solum pressimus Dominæ urbis: tamen, ut
adolescens nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte re-
motâ rerum penetrauimus; nec cum accuratatione satis ex-
cerpsimus, quicquid ad meliorem vsum. Scilicet errani
eundem errorem, quem plerique hodie mihi compares: &
pueritiam adolescentiamq; peregrinationibus dedi quæ iu-
diciûm & dilectum profectò quærunt. id est, vitam. Quot
mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & ma-
ria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, ut plerique

H 2

vitia

vitia tantum imbiberint, & animi corporisque morbos.
 Partem eorum Scylla quaedam libidinum abripuit: par-
 tem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salvi
 fretum hoc enauimus; nunquam alteri adscripserim, quam
 Bono meo deo. Iam illi qui rem fecisse sibi atque aliis vi-
 dentur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus,
 vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum
 aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor,
 cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, ni-
 hil eum interrogauit nisi, Unde domo? sic plerique istorum
 adolescentium, in occasione præclara discendi, futilia tan-
 tum consecretantur. Itaque ut veram peregrinationem lau-
 do, susceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa,
 non nego, ad prudentiam & rerum usum:) sic iuuenilem
 & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi
 similis longæ navigationi videtur, sine metâ, sine portu.
 Iactantur in nauis, circumaguntur variis ventis: & cum
 ad terram & ad se ipsos flectunt oculos, vident non mul-
 tum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrina-
 tionis sermone, à re meâ ipse peregrinor. Domum & ad me,
 imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi
 aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac plura sa-
 nè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum om-
 nia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis?
 Illustria aut nouata sumpsi: & dono per se tenui, ac vix
 dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut
 lucem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc,
 sed non fallax animi mei monumentum habe. monumen-
 tum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS certè MALVS
 ABEST. Vale.

I. LIPSI

I. L I P S I

DE AMPHITHEATRIS

QVÆ EXTRA ROMAM

LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse: eorumque aliquot recensio.

Sædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulere: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim: sed in primis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen nō ingerant libri: certè oculi. cùm etiam nunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: *in Campo, maximum Amphitheatrum.* Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατασκευάσαστε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον: *Amphitheatrum construxit quod multam hominum turbam caperet.* Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

Amphitheatra passim in prouinciis.

Plebs addita sæuis ludis plerumque. Martyres obiecti bestiis.

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herodes stitente.

In orbe itè toto Romano.

H 3

queis

Reliquie id
docent.

queis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodiè.
* Hodiè Traiecto.

Exstat igitur hodièque in Italiâ, ad Lyrin Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxtâ Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphitheatrum latericium. Tertiò, Capuæ, sed magnificentum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio, è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Umbriâ materiæ ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius plenior descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspiciunt magnificentum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extrâ muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocoriis (urbem eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extrâ mœnia cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infra do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce.

Amphithea-
tra, vulgò
Arenæ.

CAPVT II.

*De Veronensi Amphitheatro: & primò, quando, vel à quo stru-
ctum.*

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmo-
re est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. Veronense, marmoreū.
Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis De quo eius quæsitum.
eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & stru-
ctum ante tempora Augusti, aut certè illi ipsi. Sed argumen- Quidâ ad Augustum referunt.
ta huic rei quæ adfert, nō sunt profectò à deâ Pitho. quæ recen-
sebo tamen & refellam breuiter; atq. vt in re ludicrâ, per lusum.
Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse Leuibus his argumētis.
quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxtâ Athesim flu-
men. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto.
magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tau-
ri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Au-
gusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita
bubula, vti Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse
opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIAE C.
F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octauiam
hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias
per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instru-
xit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambi- Quæ refu-
tamus.
gendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & lu-
dente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrū antiquius
Theatro esse. Non credo. & causa hæc, quia vbique ferè loco- Amphithea-
tra poste-
rius nata,
quàm Thea-
tra.
rum, ludi scænici priores origine & vsu muneribus istis: igitur
& eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti
in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt
auctoris indiciū. Quòd si omnia ad Augustū trahes, vbi tauri: Taurina ca-
pita, parer-
ga operum
sunt.
quis finis? Etiâ Nemaufese illud gloriabitur structore Augusto.
Sed tamē hoc, inquit, eius Principis symbolū: quoniā nummi
Augu-

Bos in Nū-
mis Colo-
niam notat.

Augustæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex, quia taurus siue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim vltra comprimo hunc lienem: non, si ego obiiciendus sim vero tauro. Sed in Octaviâ etiam es suavior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviæ: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam civitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quòd constructum fuerit anno imperij Octavianæ Augusti trigesimonono.* Cuius pars exterior terremotibus corruit. Tibicen hic aliquis,

Cyriacus
cum Torel-
lo facit.

Sed ei quo-
que fides ab
rogata.

fateor: sed parum firmus. Famæ enim innititur: quæ in his talibus, plurimùm inuenitur fallax. Et cur credam Augusti ævo constructum in coloniâ hoc egregium opus: cùm ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpère, vt docui, & sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi ævo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit,

Sigonij opi-
nio super
hac re, lib. 1
Hist. occid.

Denique,
mea.

& refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixia. Ego etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer.

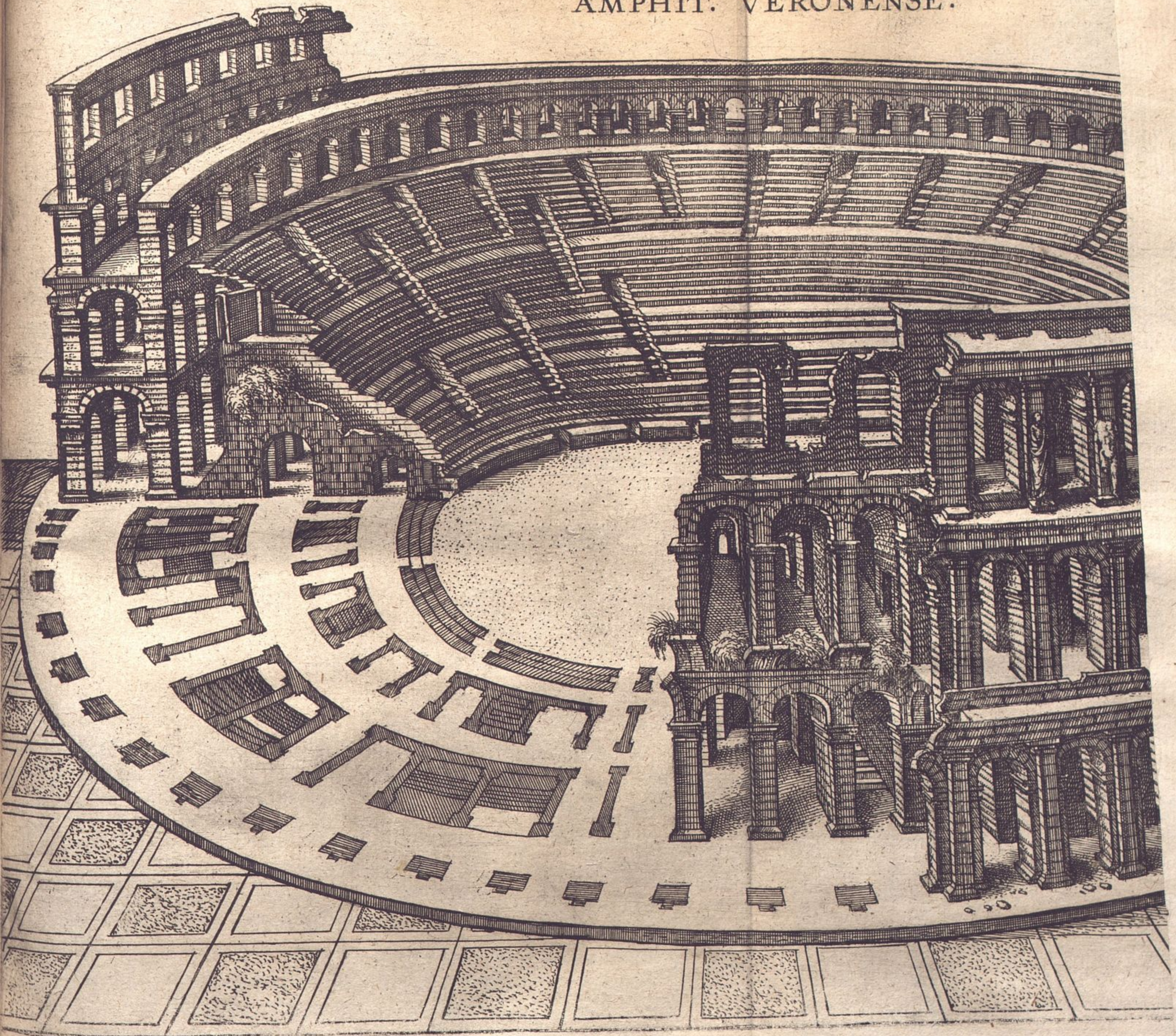
* Lib. v 1.

Primùm, quia iam tum Plinij Secundi ævo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra. præit ipse in * Epistolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quâ minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Historiarum: *in eo certamine PVLCHERRIMVM AMPHITHEA-*

Placentiæ
egregium
olim Am-
phitheatrū.

AMPHIT. VERONENSE.

UVA. BHSC. SC 03860 (1)

TRI OPVS *situm extra muros conflagrauit: siue ab oppugnatori-*
bus incensum, dum faces iaculantur: siue ab obsessis, dum regerunt.
 Municipale vulgus pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimen-
 ta credidit à quibusdam VICINIS COLONIS, inuidia emulatio-
 ne, quòd NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX es-
 set. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & simul (si
 attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra
 fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait: fortas-
 se hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opi-
 nor; de parte, suspicor: eâ scilicet, quæ subsellia & gradus in-
 ternè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse
 censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus
 noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Pola-
 num illud, quo de infrâ. Nec plura de ortu Veronensis Am-
 phitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam: non
 eam prorsus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt
 solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ re-
 stant, facile conceptu totum opus & designatu.

Quâ mate-
rie fuerit, &
quomodo
amburi fa-
cile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

C A P V T I I I.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: &
 quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit.
 Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est,
 opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum
 tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus
 continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, sta-
 tuæ olim columnis adsitæ vel insitæ potius, vti vestigia docent.
 Supra eum ordinē, paries adsurrexit, in quo fenestræ grandes,
 quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem
 & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum: si-
 ue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æstu, &
 concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus
 I censen-

Marmoreū
Veronense
Amphithea-
trum.
Triplici or-
dine arcuū.
Statuæ ad
columnas
superas.
Vsus fene-
strarū qua-
rundam.

consensus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum $xxiii$. latitudo, xii .

Columnarum vtriusque altitudo, pedum $xxvii$. Epistylj deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter $viii$. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum $xxiii$. latitudo xii . Columnarum eius altitudo ped. $xxvii$. s. Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum ix . s.

Tertij arcus altitudo, pedum $xvii$. s. latitudo ix . s. Columnarum, xx . s. Coronicis, v .

Porticus triplex iuncta

Earum mensuratio.

Porte plures in Amphitheatro.

Eius dimensio interior

Alij tamen plures volunt. Graduum numerus & dimensio.

Præcinctio

Scalaria.

Quam capax cauea tota fuerit.

Auctores, quibus hic auctor.

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extrema, lata pedes $xiii$. Media, pedes ix . s. Intima, pedes $viii$. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum xii . vnciarum vi . At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet $xxxviii$. latitudo, $xxii$. ita ut in perticâ pedes numeres vi . Gradus spectaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias ii . lati, pedes ii . Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes ii . vncias vi . Eum, Præcinctionem siue Diazoina censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias vii . lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta quattuor*: ita ut singulis pes & medius assignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis volens, apud eos vide.

CAPVT

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûm-que in primis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adsurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem, totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

Pola ad Mare superum.

Seb. Serlij laus.

Item Philandri.

Nova forma Polani Amphitheatri.

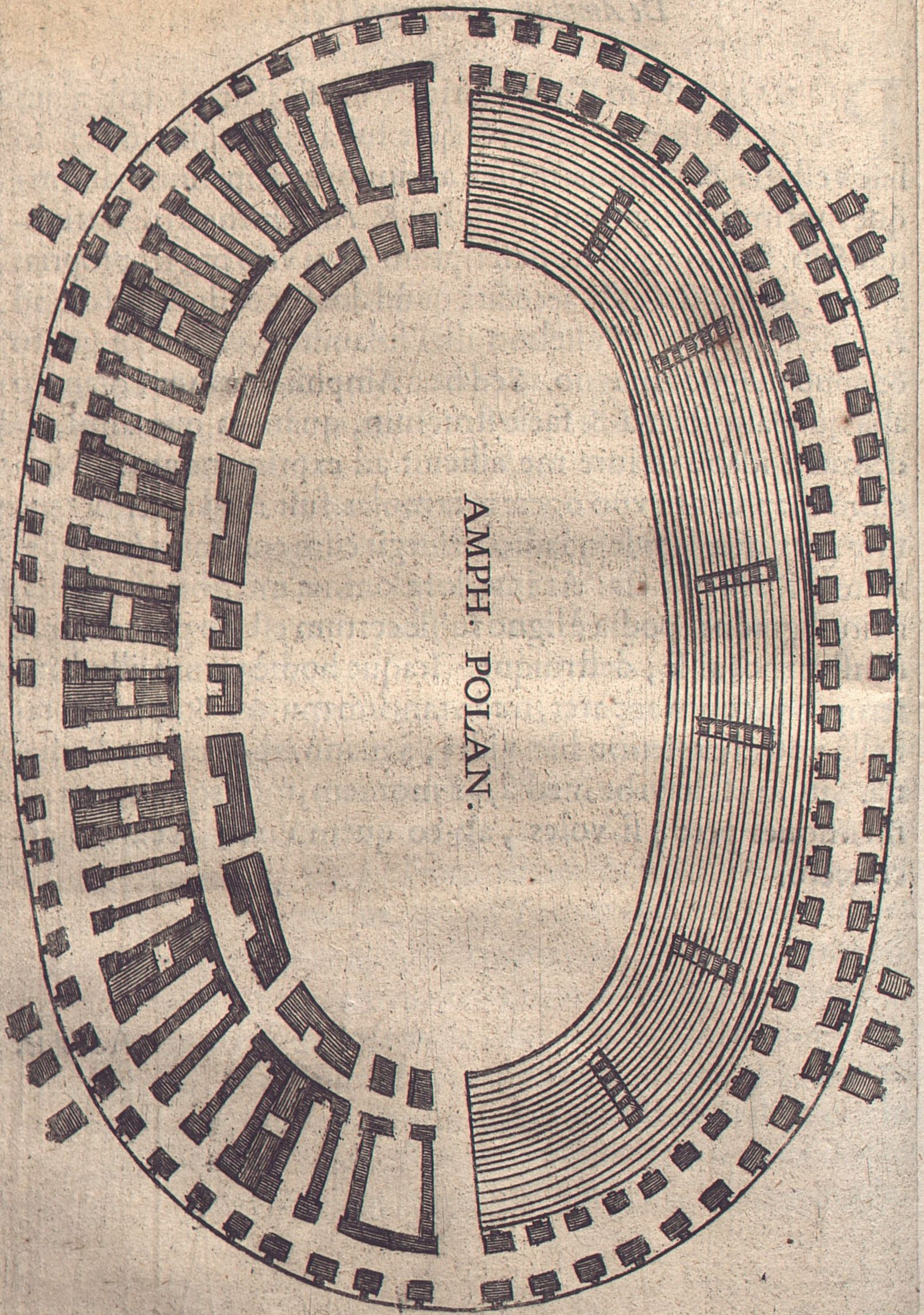
Semilapidum fuit, & semiligneum.

Intus hodiè vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi assumpris.

I 2

AMPH.

AMPH. POLIAN.

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. Præ quibus, quid Nemausus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Polduin Albenatem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemausi*.

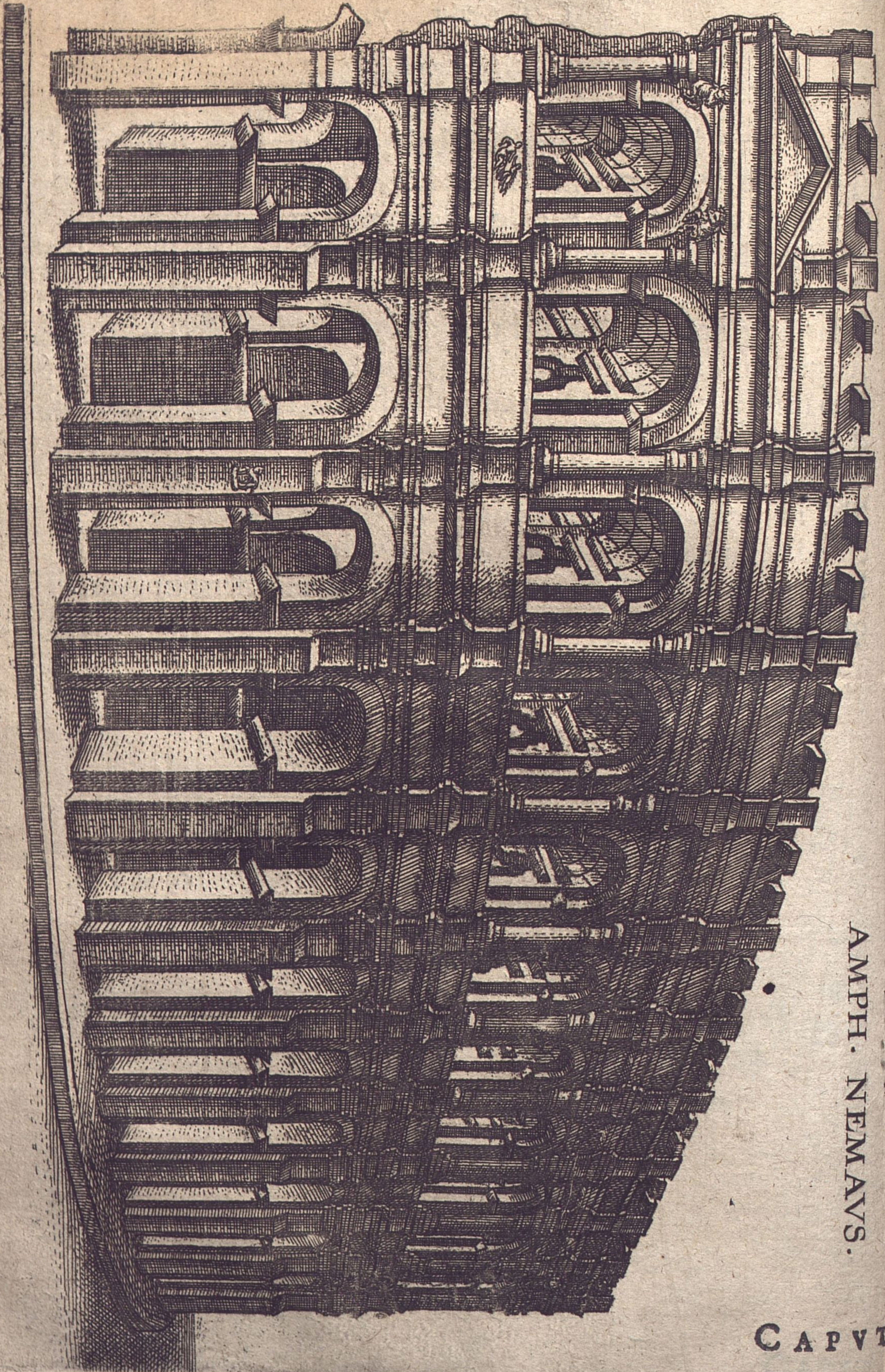
Nemaufen
se non olim
inter maxi-
ma.

* Virobique
hic Amphitheatra no-
minat Euse-
bius in Eccl.
Hisor.
Ortus eius
ignotus.

I 3

A M P H.

AMPH. NEMAUS.

CAPVT

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incola siue accola potius , Arenas etiam hodie vo-
cant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem
meam nihil tamen obligo. vetusne an nouum, vera commensuratio
an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRVM mihi superest mirum, nouum: &
quod latere tamdiu in illâ Gallia luce potuisse vix sit fi-
des. Nullumne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, nota-
se, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cum delata primùm ad
me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi
monumentorum veterum diligente:) hæsi, medius inter cre-
dendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille ad-
seuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non ef-
se nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. do-
nec perueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui
non auribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur
repugnarem? vidisse seriò adfirmabat, calcasse, deformasse. Is
fuit Læuinus Kersemakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos
notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos
egit. Non semel ipse lultrarat, nō semel cum eo alij: quos etiam
nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruatio-
nis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ For-
mam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem
& linguâ aliena erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo si-
quid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse
potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor;
quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

* Αὐτὴ γὰρ χρεῖσ' ὦν ἐστὶν ἀνδρῶν ἢ νόσος.

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem
& arte humanâ factum, sed ita, vt videri possit à naturâ. totum
enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla ma-
teriatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, ab-
est plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ
ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsaris
aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Douçus.

Mons

Diu irreper-
tū Amphitheatrum, &
tamen re-
pertum.

Quis mihi
auctor hu-
ius descrip-
tionis to-
tius.

* Hic morbus
esse proprius
bonis amat.
Semi-nati-
uum Am-
phitheatrum.

Vbi id fi-
tum.

* Vulgò.
pōt du Sey.
* Gallis.
Doyvé.

Montis de-
scriptio.

Quâ parte
eius, hoc
opus.

Gradus in
margine &
à margine
summo.

* Iſq; cum
ſuis portis &
ianuis. Non
enim hic Vo-
mitoria vlla
aut Aditu
ali; in gradi-
bus.

Gradus gra-
mine obſiti
& terrâ;

Eorum nu-
merus.

Amplitudo
loci in ſum-
mo.
Podij mu-
rus.
Arena, & in
eâ tumu-
lus.

Mons eſt lapideus totus, cuius generis ibi plures: ſed lapide tamen non planè duro, quiq; cæſuram & ferrum facilè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphitheatrum eſt. Magnitudo montis paullo minus milliare Gallicum in latitudine, in longitudine, duo circiter continet. ſed ea tamen facies, vt in edito ſatis planus & iacens ſit, & ab lateribus vtrimque clementer adſurgat. Cortex, vt ſic dicam, & tegumentum vniuerſi montis, è terrâ eſt: viſcera tantùm è lapide, ideoq; non gramine ſolùm, ſed ſegete ſæpè veſtitur. In ſummo, ſed paullo tamen ad latus, hoc Amphitheatrum repperis; haud facillimè, quia etiam præſcios, niſi intendant animum, fallat. Cùm enim ſupernè deſpicias, aliquem cauum aut puteum cenſebis, ex iſtis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus eſt; & à Dædalo quopiam acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus ſubſelliorum à ſummo margine ſtatim incipiunt; minuunturq; vt ſolet, paulatim euntes in decliue. A ſummo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adſpectus eſt. olim vix ambigo, quin cancelli aut * murus aliquis circumpoſitus fuerit, ſiue ad ornandum ſiue magis ad ſeruandum. Aliquid enim certè ſepimenti fuiſſe debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen descendens, pedem ſtatim ponis in iſtis gradibus: quorum, primo initu, confuſus ſatis adſpectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaque gramen etiam ibi paſſim: & formoſa olim nec ad hunc vſum loca, per ambulat informes oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à ſe & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat eſſe numero, L I V. quorum ſupremus, latus capaxq; in orbem ped. D C C X L I I. Linea dimetiens in ſummo, longa pedes C C X X X V I. At ab imo gradu, ſtatim ſequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: eſtq; altus pedes I X. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiſmodi theatrorum, quod ſciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes V I I. aut paullo amplius: longus in diametro, pedes X X X. Is planus in ſuperficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paul-

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interual-
lis, sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus
imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex
vno eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina;
vti necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli
crassi ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis
inserto, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis
fatis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc
foramina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coclides
siue incuruas, ad Viam infrà ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ
igitur totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non ma-
gnis XIII. constabant. In orbem tumuli, in ipso muro, forami-
na quadra exsecta, quæ Scalis illis lumē infundebant ad ascen-
sum aut descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt
vnum seruire Scalis duabus possit, velut ex icone vides. At in
meditullio ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue puteus:
quem ambigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab hi-
strionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi
sunt ad malum defigendum: à quo funes dependērent, & per
eos fluitantia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id
expressit: captu alioqui pronum.

Foramina
in tumulo.Putealia ad
ea regenda.Scalæ, ad
ostiola.Foramina
alia ad lu-
cem.Cauus in
medio tu-
muli.

Cui vsus.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multò Area ambit:
quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diame-
trum totius Arenæ esse oportet, pedum Lx.

Arenæ resti-
quæ forma.

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius la-
tere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potius Camera
occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma
eorum velut pillei nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo,
pedes circiter Lxx. sed in altum paullatim arctantur. In fasti-
gio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes ix. quod
ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ,
in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt:
hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non
habet. Ita enim sita sunt vt alterum Internū videatur, alterum
Externum. Per hoc in illud ingressus patet, per breuem & for-
nicatam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue
vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

Cubicula
adiuncta
Amphithea-
tro.Situs & de-
scriptio eo-
rum.Viæ in alte-
ro tres.

K

qui

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tēdit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes CXXV. latitudo, ped. VII. altitudo, ped. V I I I. Altera paullò breuior,

* Nec alia in muro illo portula: contra, quam in Romano alijsq.

* Sic tamen vt in acutum penè defineront, cameratione haud planè rotunda.

De vsu huius loci.

Quem nec scias Amphitheatralē, an Theatralē facias. Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro.

Et Theatro potius ad iudicent.

Cui tamen alia iterum obstant.

* Ita inquam, vt dimidiata tantum loci pars infessa. Gladiatores potuisse commodè hic dari.

pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectà ducat.

Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallē montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eā item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatę è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarū similis. factę omnes in lapideo monte, & cauatę in * arcum.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsus, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primùm tumulus ille qui in medio surrectior, quid ad pugnam aut cursum? Æquitatē enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nōne exigua & angusta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenūm pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrali & scænico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar Scænæ rettulisse videtur, in quā spectari possent & audiri personæ. Foramina etiam illa fena, nō incommodum vsus habuisse videntur, ad actores pro tempore submitteudos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scænā. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agētiumque, obuerti in vnā partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnā parte. Sanè fateor lippire hinc mihi oculos, nec capere vsionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur,

quin

quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in statu. Sed quid singillatim circumeo? credo reuera varium & miscellum huius loci vsum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuère gladiatores: potuère histriones aut mimi: potuère velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Mixtū fuisse huius loci vsum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuère tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatus.

Cui vsui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumēto. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum: cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatē aliquam iactant, & Druides sedē habuisse apud se volūt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis cōstat) Anglicana, incēdiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer, ex nominis quod pagus nūc præfert claro argumēto. & collocatio ipsa Ptolomæi nō dissidet.

De pago ipso, qui antiquus.

* Rectè enim ex Doueona, Doue; curata voce, ut solet.

Narrant regem vel heroem potius, verè magnum Franciscum, anno .M. D. xxxix. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permississe hunc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseuerauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui: siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus.

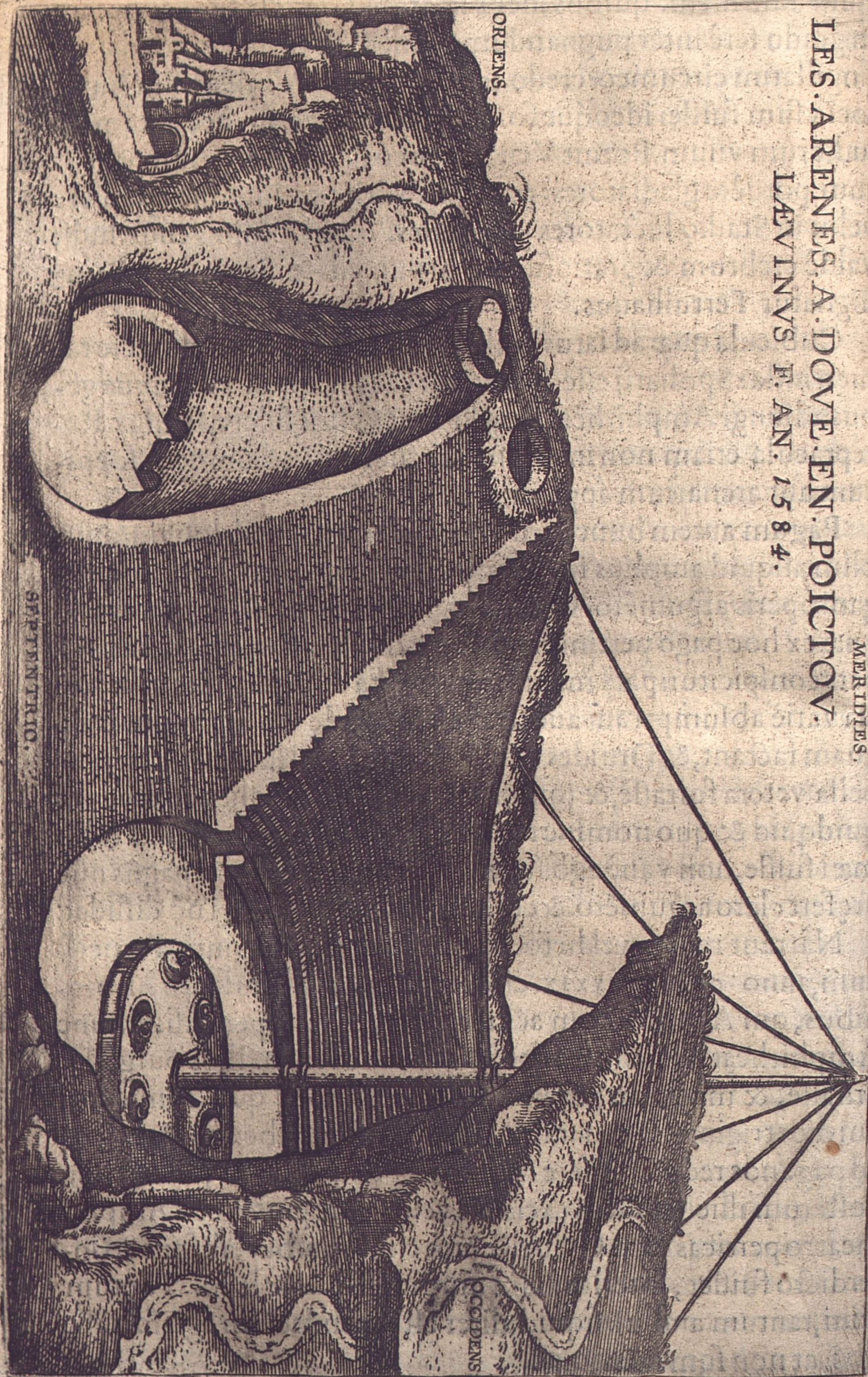
Histriones non ita nuper hunc locum celebrant.

Edictum regis, pro Theatro.

LES ARENES. A. DOVE. EN. POICTOV.
LÆVINVS F. AN. 1584.

MERIDIES.

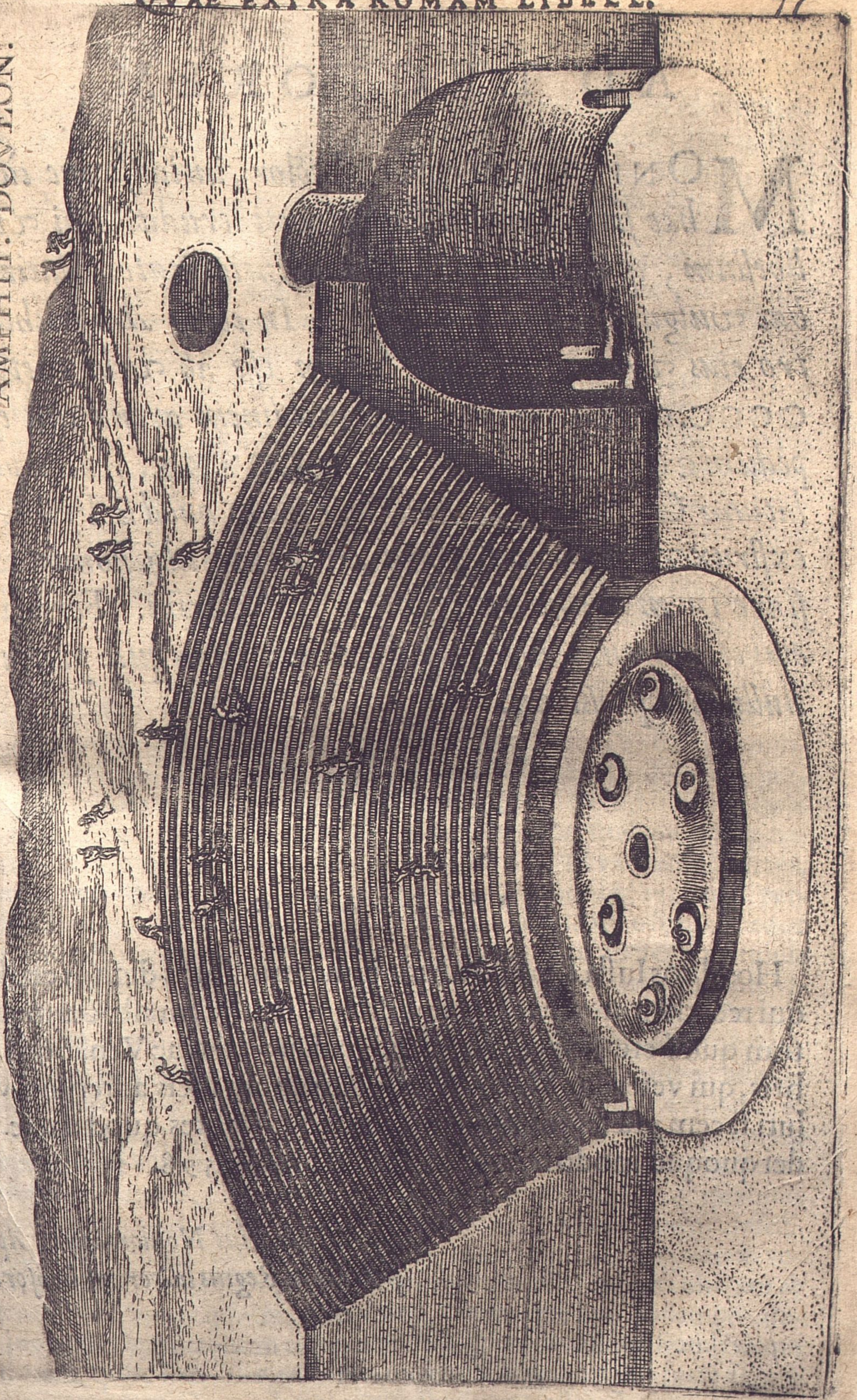
ORIENS.

OCCIDENS

SEPTENTRIO.

AMPHIT. DOWTON.

K 3

AD

AD LECTOREM.

MONITUM te volo, Lector, incidisse me cum hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius urbis, hac ferè. Situm esse ab urbe veteri cccc. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse pedum cccclxx. latitudinem, ccxxx. Vulgò palatium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. vocari etiam Arenam: idq; nomen exstare in monumentis Ecclesiae S. Severini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expressionis.

APPROBATIO.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos censeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumque, tum quòd eruditus eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apostolicus ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriiæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto IUSTO LIPSIÛ gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria imprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in literis ac disciplinis operam ponunt, præclarissimam verò & Reipub. utilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, imprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Literis possint, acceperimus, insignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita literarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisi, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & ratam doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. utilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patricinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro privilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcunque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, cum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusue tuis, auxilio Magistratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius semissis quidem Fiscus nostri Procuratori, fraudis vindici; alter verò semissis, tibi hæredibusue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiæue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuscunque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuerture indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsigno.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senftenaw.

Ad mandatum sacra Cæsarea M^o proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^o in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secùs faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vt latius patet in litteris, datis Bruxellæ xiv. Feb. M. D. xcvii.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE AMPHITHEATRIS libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac divulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Rex meus dixerunt.

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XC VIII.

